

: રૂપરેખા :

- 11.0 ઉદ્દેશો
- 11.1 પ્રસ્તાવના
- 11.2 માહિતી નીતિ
- 11.2.1 માહિતીનો મર્યાદિત અર્થ
- 11.2.2 માહિતીનો બૃહદ અર્થ
- 11.2.3 માહિતીનો અર્થ
- 11.2.4 વંશાનુબંધ સ્તરોનું પદાંકન
- 11.2.5 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની વ્યાખ્યા
- 11.3 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની આવશ્યકતા
- 11.3.1 માહિતી સંપત્તિ સ્વરૂપે
- 11.3.2 વિવિધ સહભાગીદારો
- 11.3.3 માહિતીનો ઉપયોગ
- 11.3.4 વ્યવસ્થાકીય માળખું
- 11.4 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ : પાસાંઓ અને પ્રશ્નો
- 11.4.1 કેટલાક સરકારી અર્વાચીન પ્રારંભિક સાહસો
- 11.4.2 ગ્રંથાલયો અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓના મર્યાદિત સંદર્ભમાં પાસાંઓ અને પ્રશ્નો
- 11.5 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ : ભારત
- 11.5.1 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના પ્રયત્નોના સામાન્ય નિરીક્ષણો
- 11.5.2 માહિતીની સ્વતંત્રતાનો કાયદો 2002
- 11.5.3 માહિતી પ્રાદ્યોગિકીની કાર્યયોજના
- 11.6 માહિતી નીતિ : આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રયત્નો
- 11.7 સારાંશ
- 11.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 11.9 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 11.10 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન

11.0 ઉદ્દેશો (OBJECTIVES) :

- ◆ આ એકમ વાંચ્યા પછી તમે નીચેની બાબતો માટે સક્ષમ બનશો.
- ◆ માહિતી નીતિની વિભાવનાની સ્પષ્ટપણે સમજણ મેળવશો.
- ◆ રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિનું મૂલ્ય અને આવશ્યકતાને માન્યતા આપશો.
- ◆ રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના ઘડતરમાં સંકળાયેલા પ્રશ્નો ઓળખી અને વર્ણન કરી શકશો.
- ◆ રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય અને માહિતી નીતિ પ્રત્યેના પ્રારંભિક કાર્ય માટેના કરેલા પ્રયત્નોથી તમે જાણકાર બનશો.

- ◆ રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના આવશ્યક અંગોના ઘટકો પરની ઉંડી સમજ મેળવશે.
- ◆ ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓ માટે માહિતીની સ્વતંત્રતાનો કાયદાના સૂચિતાર્થો આત્મસાત્ કરશે.
- ◆ ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવા ઉપર રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ અને માહિતી પ્રૌદ્યોગિકીની (IT) કાર્ય યોજનાની અસરનો સ્પષ્ટ બોધ થશે
- ◆ વૈશ્વિક સંદર્ભમાં રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ સમજાશે.

11.1 પ્રસ્તાવના (INTRODUCTION) :

આ એકમમાં આપણે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિઓને અંગે વહેવાર હાથ ધરેલ છે જે માહિતીના પરિમાણોના વિસ્તરણ સાથે મહત્વ છે એવી ધારણા કરેલ છે. પૂર્વેના એકમોમાં શીખ્યા પ્રમાણે, માહિતીની વિવિધતાનો અર્થ અને વિષય વસ્તુના એક સંદર્ભથી અન્ય અસંખ્ય જૂથો, માહિતી પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલ રહ્યા છે. દેશમાંની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ સંદર્ભની નીતિ સામાન્યપણે સરકાર દ્વારા ઘડાયેલી હોય છે અને આથી નીતિ વિષયક નિવેદનમાં તેના બધા જ પાસાઓને તમામ પરિમાણો દ્વારા જાણવાની શક્તિઓ સામેલ કરેલી હોવી જોઈએ. આથી ગમે તે પ્રવૃત્તિ ઉપરની નીતિ વિષયક તે એકમાત્ર નિવેદન હશે.

માહિતીની સમજ અને ગ્રાહ્યતા ઉપરની ચર્ચા સામાન્ય રીતે ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓના સંદર્ભમાં સમજવામાં આવે છે તેથી માહિતી નીતિની ચર્ચામાં આપણા અભ્યાસમાં મૂકવી આવશ્યક છે.

યુનેસ્કો દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરેલ રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની વિભાવના આ પ્રમાણે છે : “ચઢતા ઉતરતા ક્રમના પગથિયાઓ છે.” ઠા.ત. લક્ષ્યો, વ્યૂહરચના અને કાર્યક્રમ એ જોવા મળે છે તે પ્રમાણે માહિતી માટે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ ઘડતર માટેની આધારભૂત યોજના શ્રેણીઓના સુસંગત પગથિયાઓ છે.

રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની જરૂરિયાત અને હેતુઓનો અભ્યાસ, જ્ઞાન અને માહિતી જે કુદરતી સ્ત્રોતનું મૂલ્ય સંવર્ધિત સ્થાવર મિલ્કતોમાં રૂપાંતર કરવા માટેના પાયા ઘટકો છે તેના મૂલ્યને દૃષ્ટિબિંદુને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવે છે.

રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના ઘડતરની રચના માટે ચર્ચાના મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે છે. ઉપભોક્તાઓ અને તેઓની માહિતી જરૂરિયાતો, માહિતી સ્ત્રોતો, માહિતી પ્રૌદ્યોગિકી, માનવ સંસાધનો, નાણાં આંતરરાષ્ટ્રીય વિનિમય, સહકાર અને સહયોગ વગેરે આ બધા મુદ્દાઓની ચર્ચાઓનો અભ્યાસ અમલીકરણ કરવા કંઈક અંશે વિગતે કરવામાં આવ્યો છે.

ભારતની વિવિધ વ્યવસાયિક મંડળો દ્વારા રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના ઘડતર માટે સરકારનું ધ્યાન દોર્યું છે એ વિષેની ચર્ચા કરેલ છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય મંડળો જેવા કે યુનેસ્કો, ઈફલાએ સભ્યદેશોને રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ ઘડવા અંગે ચર્ચાયેલ બાબતો અંગે માર્ગદર્શન પુરું પાડેલ છે. આ એકમમાં રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ અંગે યુનેસ્કો દ્વારા ટૂંકી સારાંશરૂપ હેન્ડબુક તૈયાર થયેલ છે. તે અંગેની ચર્ચા આ એકમમાં છે.

11.2 માહિતી નીતિ (INFORMATION POLICY) :

માહિતી નીતિ અને જુદા જુદા જૂથોની વ્યક્તિઓ, જે માહિતી પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલ છે તેઓ વિવિધ અર્થો સૂચિત કરે છે. મહદઅંશે આ બધા વિવિધ જૂથોની માહિતી અને નીતિની વિભાવનાનો વ્યાપ અને અર્થ અંગેની સમજની ભિન્નતાઓને લીધે વિવિધ અર્થો ઉદ્ભવ્યા છે.

ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો, માહિતી નીતિ સાથે સંબંધ દર્શાવતા મુદ્દાઓ સંબંધી પ્રલેખોની વિષયવસ્તુઓ એ દરેક સ્વરૂપોની માહિતી ધરાવે છે. ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતોના સંદર્ભે પાઠબદ્ધ, આકૃતિઓ, ધ્વનિસૂક્ષ્મસ્વરૂપો, વિજ્ઞાણકીય માહિતી અને ડિજિટલ માહિતી, સંસ્થાકીય અને વ્યવસ્થાકીય કાર્યપદ્ધતિઓને ભેગી કરે સંગ્રહ કરે, પ્રસારિત કરે, ઉત્પાદનો અને સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

સંશોધન અને વિદ્યાન સમુદાયોની માહિતી નીતિ સંબંધી સમજ ડેટા અને માહિતીના સર્જનની પ્રસારિતા અને પ્રત્યાયનો દ્વારા વિવિધ સંદર્ભો, સ્વરૂપોમાં અને માહિતીની સુવિધાઓને માટે તેને સંબંધિત સંશોધન અને વિકાસની પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપવા શોધ કરે છે.

કોમ્પ્યુટર અને પ્રત્યાયન જૂથ માહિતી નીતિ જોવા, હાર્ડવેર, સોફ્ટવેરના વિકાસો અને માહિતી પ્રક્રિયાના પેકેજિસ, સંદેશાઓના રૂપાંતરણ, પ્રત્યાયન નેટવર્ક અને સંબંધિત વસ્તુઓ સાથે વહેંચણી કરે છે.

જેઓ સામુદાયિક માધ્યમો જોડે સંકળાયેલા છે તેઓ માહિતી નીતિને સમાચારો, અભિપ્રાયો અને પ્રજા માટેની સામાન્ય માહિતીઓ અને મહદઅંશે પ્રજાની સ્વતંત્રતા અને સરકારો દ્વારા સર્જાયેલી માહિતીને મેળવવા / શોધવા / પ્રાપ્ત કરવા અન્ય કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલી વિના એજન્સીઓ દ્વારા એકત્રિત કરવા અંગેની સમજણને આવરી લેશે.

સામાન્યતઃ લોકો માટે માહિતી એ તેઓને નિર્ણય લેવા અથવા કાર્ય અથવા જાણવા અને માહિતગાર કરવાને પાત્ર છે તેઓ માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકે કે જેથી તેઓની જરૂરિયાતો કોઈ પણ મુશ્કેલી અને દબાણ વિના તેઓ મેળવે. માહિતી પ્રત્યાયન પ્રૌદ્યોગિકીની ભૂમિકા માહિતી પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલ વિવિધ જૂથોની સમજણો ધ્યાનમાં રાખ્યા વિના વ્યાપકપણે ફેલાયેલી છે. સરકાર જ્યારે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ (નીતિઓ) ઘડતર કરવાનું કાર્યહાથ ધર્યું હોય ત્યારે આ બધી સમજણ અને વિકસીત એવી યોગ્ય નીતિ સૌના લાભ માટે ફળદાયી નીવડતી હોય છે.

11.2.1. માહિતીનો મર્યાદિત અર્થ (Restricted Meaning of Information) :

આ એકમમાં આપણે મુખ્યત્વે માહિતી ઘટક બનવાને ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકો માનપૂર્વક માહિતી અને જ્ઞાનને ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતો પ્રમાણે સુલભ બનાવે છે. આ અર્થમાં વ્યાપક દૃષ્ટિબિંદુઓ માહિતી અને ડેટા પ્રક્રિયાની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે છે. વિશેષતઃ સેવાઓ માટે ડેટા અને માહિતી ભેગી કરવી, સંગ્રહિત કરવી પ્રક્રિયા કરીને જે બધા પ્રકારની આર્થિક- સામાજિક વિનિમય માટે જરૂરી બને છે.

જ્ઞાન એ હકીકતો અથવા ડેટાની સુવ્યવસ્થિત એવા ભાગની દૃષ્ટિએ જોવાય છે. જે માહિતી અને નિર્ણયો અથવા પ્રયોગાત્મક પરિણામને અન્ય કંઈક પ્રત્યાયન માધ્યમો થકી સંચારિત કરે છે. પદ્ધતિસરના કેટલાક પ્રત્યાયન માધ્યમ દ્વારા સંચારિત કરે છે. તે મોનોગ્રાફ સ્વરૂપે પ્રબંધ / સંધિરૂપે, શોધપત્ર વગેરે રૂપે જોવા મળે છે, જેને ગ્રંથાલયો અને માહિતી કેન્દ્રો સંગ્રહિત કરે છે.

માહિતી અને જ્ઞાનના ચાવીરૂપ પદો એ એકબીજાના પર્યાય તરીકે તેના અર્થો અન્યોન્ય ભિન્ન હોવા છતાં ઉપયોગમાં લેવાય છે.

યુનિસિસ્ટ (UNISIST)ના મુખ્ય કાર્યકારી પ્રલેખમાં આપેલી વ્યાખ્યા અનુસાર માહિતી એ પ્રતિકાત્મક ઘટક દ્વારા વૈજ્ઞાનિક અને ટેકનિકલ જ્ઞાનના તેનું સ્વરૂપ ગમે તે પ્રકારનું (અંકો, પાઠબદ્ધ વગેરે) સામગ્રી વસ્તુઓ, રજૂઆતનું સ્વરૂપ વગેરે ઉપયોગમાં લેવાય માટે પ્રત્યાયન કરે છે. તે પ્રલેખના પદાર્થ અથવા વિષયવસ્તુ, અને ભૌતિક અસ્તિત્વનો પણ એ બેઉ અંગોના સંદેશાઓ (પદાર્થ અને સ્વરૂપ) અને તેના પ્રત્યાયન (કાનુન) બેઉ માટે પદને ઓળખવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

નોંધ : (આ પાઠ્યક્રમના એકમો 1 અને 3માં માહિતી અને જ્ઞાન અંગેની આપેલ વ્યાખ્યા અને વ્યાપ જુઓ.)

માહિતીની આ વ્યાખ્યાઓ આપણા પ્રારંભિક વિચારોને યોગ્ય દિશા આપે છે. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની રચના કરવાને આપણને પ્રારંભિક વિચાર પૂરો પાડે છે. જેને ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યવસાયિકોએ સમજેલ છે.

આઈસીટીના અમલીકરણોએ અભ્યાસ ગ્રંથાલયો, વિજ્ઞાણકીય ગ્રંથાલયો આ નવા વ્યવસ્થાકીય માળખાને ઊંચે લાવવા ઉત્તેજન આપ્યું. માહિતી વ્યવસાયિકો આ નવા વાતાવરણમાં કાર્ય કરી રહ્યા છે એમાં માહિતી પ્રાયોગિકીનું પ્રભુત્વ રહેલું છે.

11.2.2 માહિતીનો વ્યાપક અર્થ (Wider Meaning of Information) :

પ્રવર્તમાન બદલાતી સ્થિતિમાં, ગમે તેમ, માહિતીએ સંપૂર્ણપણે વધુ વિશાળ છે. 'માહિતી' પદ અનુસાર પ્રવૃત્તિઓની બધી જ સીમામાં સામેલ કરી કેટલાક ઘટકો એકબીજાને અભિક્રમી જાય છે. આથી રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિને સંપૂર્ણપણે વ્યાપક ફલક ઉપર સામેલ કરવા નીચે પ્રમાણેના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

- ◆ માહિતી શોધ, સર્જન અને સંગ્રહ : આ કાર્ય અને પ્રવૃત્તિઓમાં વૈજ્ઞાનિકો, તજજ્ઞો, કલાકારો, લેખકો, અપકવ ડેટાના સંગ્રાહકો અને અન્ય ઘણાંને આવરી લે છે.
- ◆ માહિતીનો સંગ્રહ, પુનઃપ્રાપ્તિ, પ્રક્રિયા કરવી, પ્રસારણ અને નકલો કરવી : પ્રકાશન ઉદ્યોગો, ફિલ્મો અને ટેલીવિઝન ઉદ્યોગો, ડેટા પ્રક્રિયા કરનારી સંસ્થાઓ, ગ્રંથાલયો અને તેની સગોત્રી સંસ્થાઓ જેવી કે વાકમયસૂચિ, નિર્દેશીકરણ અને સારસંક્ષેપ ડેટાબેઝો (માહિતી યાદો), અવલોકન અને દફતરબંધારની એજન્સીઓ વગેરેમાં રોકાયેલ એજન્સીઓ આ બધી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.
- ◆ માહિતીનું વિતરણ : આ કક્ષામાં રેડિયો પ્રસારણ અને ટેલિવિઝન નેટવર્ક્સ સમાયારોનું, પુસ્તક અને સામયિકોનું વિતરણ ફિલ્મ વિતરકો પ્રસારણ ચેનલો જેવી કે ટપાલ, ટેલીગ્રાફ અને ટેલીફોન સેવાઓ વગેરે એમાં સામેલ કરેલ છે.
- ◆ હાર્ડવેરના વિતરકો : આ બધી એજન્સીઓના ઘટકરૂપે હાર્ડવેર ઉદ્યોગ જે માલસામાનોનું ઉત્પાદન કરે છે ; જેમ કે કમ્પ્યુટર અને તેને સંલગ્ન જોડાયેલ ભાગો દૂર પ્રત્યાયન સાધનો મુદ્રણ કરતાં મુદ્રણીયંત્રો કાગળ શાહી વિજ્ઞાણકીય સચેત યુક્તિઓ અનુવાદ અને પ્રદર્શિત કરનારા સાધનો, કેમેરાઓ પ્રોજેક્ટર અને રોકિલ્મોનો સમાવેશ થાય છે.
- ◆ માહિતી બજારો : આ સેવા સાહસ એકમોનો સમાવેશ કરે છે જેઓ માહિતી હાર્ડવેરનો ઉપયોગ કરે છે તેમની પ્રાથમિક પ્રવૃત્તિને ટેકો આપવાનું છે તેઓ માહિતી ઉદ્યોગનો ભાગ નથી. ઉદાહરણ તરીકે શિક્ષણ, પરિવહન ધંધા અને ઉદ્યોગ, આરોગ્યની કાળજી, વસ્તી, જાહેર સલામતી, રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા વગેરેમાં સંસ્થાકીય અને વ્યક્તિ રીતે માહિતી પૂરી પાડવી. અસંખ્ય વેપારી ગૃહો ઉદ્ભવ્યા છે જે વિવિધ પ્રકાર વીજાણું ડેટાબેઝ અને નેટવર્ક દ્વારા માહિતી સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

માહિતી સમૃદ્ધિ વિસ્તારની આ બાબતો સંખ્યાબંધ પરિબળોને ધ્યાનમાં લે છે જે માહિતી નીતિના પ્રશ્નોના વિસ્તારમાં આપણી કલ્પનાના ઘણા લાભાર્થીઓ અને માહિતી વ્યવસાયિકોની જેમ સ્પષ્ટ રીતે સમાવેશ થતો નથી. આ સેવા ક્ષેત્રો છે જે ધંધો અને વ્યાપારની પ્રવૃત્તિઓ, વાણિજ્ય, શિક્ષણ અને તાલીમ, સમૂહ માધ્યમો વગેરે સંબંધી છે.

11.2.3 નીતિનો અર્થ (Meaning of Policy) :

'માહિતી' શબ્દ એ વિશાળ અર્થ ધરાવે છે. તે જ રીતે 'નીતિ' પદ એ ઘણે ભાગે અસ્પષ્ટ અને વ્યાખ્યા ન થઈ શકે તેવું પદ છે. તેમ છતાં રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ અસ્તિત્વમાં હોય તેવાં નિવેદન તપાસતા ઘણા દાખલા એ દર્શાવે છે કે માળખાકીય કાર્ય અને / અથવા અમલ કરવાની ખાસિયતોના વર્ણન થકી સમજાય છે. આ નિવેદનોમાં 'નીતિ'નો અર્થ એવો છે કે નક્કર અથવા કાનૂની પદ્ધતિ રચના અથવા યોજનામાં શોધખોળ કરવાનું સાધન માત્ર છે. મૂળભૂત રીતે નીતિ વિષેનું નિવેદન એ કાર્યોના ભાગના માર્ગદર્શક રૂપે નિવેદિત થઈ શકે. (દર્શાવી શકીએ)

તેમ છતાં રાષ્ટ્રીય નીતિની કાર્યવાહિ દરમ્યાન એ સર્વસામાન્ય અને વિશિષ્ટતાને લઈને વિવિધ સ્તરોની રચના થતી હોય છે. આ સ્તરો ઉપર આધારિત કાર્યના ભાગો માટેના પગથિયાઓની શૃંખલાશ્રેણી, અસ્તિત્વ ધરાવતી વંશાનુબદ્ધતાની અંદર દરેક સ્તર પદ્ધતિમાં દરેક ઘટકોની સાથે પછીના ઉચ્ચ સ્તરે સુસંગત હોઈ

આંતરિક રીતે જોડાયેલું રહે છે. સમગ્રતઃ આ પદ્ધતિ સંપૂર્ણપણે બધા ઉદ્દેશો સ્પષ્ટપણે જાણવાનું કારણ હોય છે.

11.2.4 વંશાનુબદ્ધ સ્તરોનું પદાંકન (Designation of levels of Hierarchy)

નીતિ રચનાના કાર્યભાગોની રચનાના પગથિયા (સોપાનો)ઓની શ્રેણીની વંશાનુબદ્ધતાના સ્તરભાગોને ઓળખવા ઉપયોગી છે. લક્ષ્ય, નીતિ, વ્યૂહરચના અને કાર્યક્રમ એ વંશાનુબદ્ધ શૃંખલાઓ સાથે એ દરેક માટે નીચેના લક્ષણો ધરાવે છે.

લક્ષ્ય એ જ્યાં પહોંચવાનું છે તેનો અંતિમ પડાવ છે. અનિશ્ચિત સમયગાળામાંના કાર્યો પ્રત્યેના હેતુઓ અંગેનું નિવેદન રજૂ કરવાનું રહે છે. સ્ત્રોતોની જરૂરી પ્રમાણ એ લક્ષ્યની ખાતરી કરવા માટે સૂચિત કરતું હોઈ શકે છે.

નીતિ એ કાર્યના ભાગોના વર્ગમાંની પ્રતિબદ્ધતાનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કરતું નિવેદન છે. તેમાં લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટેના નિશ્ચિત કરેલા કરારોને અનુસરવાના ભાગનું જૂથ છે. નીતિ એ ઘણે ભાગે ક્ષણિક હોય છે. બીજા શબ્દોમાં એ કાયમી અથવા ચુસ્ત રહેતી નથી. તેને વાસ્તવદર્શી બનાવવા તેને પૂરતી લવચિકતાવાળી બદલાતા જતાં રાજકીય, આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક વાતાવરણને સ્વીકાર્ય બને તેવી બાબતો હોવી જોઈએ.

વ્યૂહરચના એ પૂર્વનિર્ધારિત કાર્યના ભાગરૂપે, અનેક વિકલ્પો અને અપવાદોમાંથી પસંદ કરવાના હોય છે. વ્યૂહરચનાઓ આયોજનની પ્રક્રિયા દ્વારા રચાયેલી હોય છે. જે તે સમયની રાજકીય કાનૂની અને વહીવટી વાસ્તવિકતાને ધ્યાનમાં રાખીને રચના કરે છે.

કાયક્રમ એ નિશ્ચિત કરેલી પ્રવૃત્તિઓનો ભાગ અથવા વ્યૂહરચનાનો અમલ કરવા હાથ ધરાયેલી એવી પૂર્વ નિર્ધારિત વ્યૂહરચના છે. કાર્યક્રમો એ લક્ષ્ય મેળવવાના ભાગરૂપે કુશળતાભર્યા કાર્યો છે. આ પ્રમાણે તેને માટે વિશિષ્ટ આયોજન બજેટ હોવું અને વ્યવસ્થાકીય દેખરેખ હોવી જરૂરી છે.

આટલી ચર્ચા પછી આપણે રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ માટેની કામચલાઉ વ્યાખ્યા શોધવા પ્રયત્ન કરીએ.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise)

1. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના ઘડતર માટેના માહિતીના મર્યાદિત અર્થ માટેના ઓછામાં ઓછા બે કારણો આપો.
2. રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિના ઘડતર માટેના વંશાનુબદ્ધતાના સોપાનોની આધારભૂત યુક્તિ વર્ણવો.

- નોંધ
1. તમારા ઉત્તરો નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.
 2. તમારા ઉત્તરો આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11.2.5 રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની વ્યાખ્યા (Definition of National Information Policy) :

“રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિએ સરકાર દ્વારા ઘોષિત નિર્ણયો છે. યોગ્ય કાયદાઓ

અને નિયમો દ્વારા માહિતી રૂપાંતરણની પ્રવૃત્તિઓ દેશોની માહિતી જરૂરિયાતો સુસંગત વિકાસને સંતોષી શકે છે. રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિના અમલ માટેના જરૂરી સાધનો અને ઉપકરણો જેવા કે, નાણાકીય, કર્મચારીઓ, સંસ્થાગત આવશ્યકતા રહે છે.” (યુનિસિસ્ટનો મુખ્ય કામચલાઉ પ્રલેખ)

પશ્ચિમના લેખકોની દૃષ્ટિએ માહિતી વ્યાપક હોય છે. અને તેને આધારે નીતિનું ઘડતર થવું જોઈએ, ઉદ્યોગ, વેપાર, શિક્ષણ, સંશોધન અને અન્ય અનેક બાબતોમાં તે સંબંધી સરકારે સંબંધિત નીતિઓ વિષે કશું જ ધ્યાનમાં લીધા વગર રાજ્યે નીતિઓની રચના કરવી જોઈએ. એથી આગળ કેટલાક જૂથો પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ હોઈને તે માટે માહિતી સાથે મુક્તપણે જોડાયેલ હોઈ તેઓના ઉદ્દેશો સંઘર્ષવાળા અથવા અંશતઃ ઢંકાયેલ હોય છે. તેઓ દરેકની પાસે વિશ્વમાં પ્રવર્તતા અભિપ્રાયો, ખાસ રસ અને રાજકીય હેતુઓ હોય છે. છતાં અહીં જે વ્યાખ્યા આપી છે એ ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યાવસાયિકોની દૃષ્ટિએ મર્યાદિત અર્થમાં છે, કે જેઓ માહિતી નીતિને માહિતીના બદલાયેલ સંદર્ભની સમસ્યાને પહોંચી વળવાની દૃષ્ટિએ જુએ છે. આ બદલાયેલ સંદર્ભ એ માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓ સાથેના સંદર્ભે શિક્ષણ પાયાનું અને પ્રાયોજિત સંશોધન, આયોજન અને જુદા જુદા સંદર્ભે - માહિતી અને ડેટા સંબંધિતથી વાણિજ્ય અને વેપારની પ્રવૃત્તિઓ, સામાજિક અને આર્થિક સેવાઓ અને કાર્યક્રમો અને એને મળતાં અન્ય કાર્યો ચલાવવા સંદર્ભે છે.

‘માહિતીનીતિ’ અંગેના અર્થો અને અર્થઘટનો અને રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની કામચલાઉ વ્યાખ્યા સમજ્યા પછી અને વંશાનુબદ્ધતાના સ્તરોના પગલાંઓ માટેની એવી નીતિની રચના ઉપયોગી નીવડે છે, આથી ભારતના સંદર્ભમાં કેવા પ્રકારની નીતિની આવશ્યકતા છે એ વિષે હવે તપાસ કરીશું.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise)

૩. રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની વ્યાખ્યા આપો.

નોંધ ૧. નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

૨. એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11.3 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની આવશ્યકતા : (NEED FOR A NATIONAL INFORMATION POLICY)

માહિતી ઉપયોગ માટે છે. આ સાદુ વિજ્ઞાન માહિતી રૂપાંતરની સમગ્ર પ્રક્રિયાનો વિસ્તાર માહિતી એ પાયાનો સ્ત્રોત છે તેની માન્યતાથી શરૂ કરીને તે કુદરતી સ્ત્રોતનું મૂલ્ય સંવર્ધિત સ્થાવર અને સત્તાશાળી સંપત્તિમાં રૂપાંતર કરવા સુધીની પ્રક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે.

તેથી માહિતી અને જ્ઞાનનું મૂલ્ય અને મહત્ત્વ, તેની કાળજી, તેના બળનો ઉપયોગ, સંચાલન અને ઉપયોગ માટે શોષણ કરવાની માંગ છે.

માહિતી અને જ્ઞાનનો અંતિમ ઉદ્દેશ તેને ઉપયોગમાં મૂકવો અને લોકોના ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળા જીવન ધોરણોમાં બદલવા તેને પૂરા પાડવા આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં માહિતીની વિશાળ ભૂમિકા રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં રહેલી છે તે દૃષ્ટિએ જોવું જોઈએ.

આ દૃષ્ટિકોણથી રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ, જેઓ રાષ્ટ્રીય વિકાસની પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થયેલ છે તે તમામને ઝડપ અને કાર્યક્ષમતા સાથેની માહિતી અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને ઉપલબ્ધી દ્વારા દેશના સામાજિક અને આર્થિક વિકાસનો પ્રગતિશીલ ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. ભારતના સંદર્ભમાં રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિનું સંચાલન, આર્થિક, શૈક્ષણિક, સંશોધન અને વિકાસ અને અન્ય સંબંધિત નીતિઓ જે આપણા રાષ્ટ્રીય વિકાસના વિવિધ તબક્કે ઘડવામાં આવેલ છે તે સર્વેના ભાગો દ્વારા અને એક સંકલિત અને સુમેળભર્યા ભાગમાંથી થવું જરૂરી છે. વધુમાં માહિતી નીતિ, દેશની રાષ્ટ્રીય પંચવર્ષીય યોજના સાથે સુસંગત હોવી જરૂરી છે.

11.3.1 માહિતી સંપત્તિ તરીકે (Information as Wealth) :

નવા જ્ઞાનની પેઢીઓ અને સર્જતી સંપત્તિનો ઉપયોગ કરવાનો છે. વર્તમાન સંદર્ભમાં કે જેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય તનાવૂપર્ણ કઠિન પરિસ્થિતિ માટે આર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રે દેશમાંના કયા સ્થળોને લાભકર્તા છે એ નિશ્ચિત કરવું પડે છે. માહિતી સમાજમાં જ્ઞાન અને ટેકનિકલ કૌશલ્યતા એ કેન્દ્રવર્તી આધાર બની રહે છે. શિક્ષણ તાલીમ અને સંશોધન અને વિકાસ (આર એન્ડ ડી) પ્રવૃત્તિઓ એ જ્ઞાન આધારિત કેન્દ્ર ઊભું કરવામાં પ્રદાન કરે છે.

તાલિકા 11.1માં સામાજિક પરિવર્તનોના દૃષ્ટાંતો છે જે સમજપૂર્વક ઔદ્યોગિક સ્થાનેથી ઔદ્યોગિક અને પ્રાગ-ઔદ્યોગિક તબક્કા સુધી અને જેમાં જ્ઞાનનો આધાર કેન્દ્રીય બળ તરીકે સંકળાયેલું છે. તે દર્શાવે છે.

લક્ષણ	પૂર્વ ઔદ્યોગિક Pre Industrial	ઔદ્યોગિક Industrial	અનુ-ઔદ્યોગિક Post-Industrial
સ્ત્રોત સામાજિક બળો	જમીન, ખેતર, વૃક્ષારોપણ	યંત્રો ધંધાકીય પેઢીઓ	જ્ઞાન, વિશ્વવિદ્યાલયો સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થાઓ
અધિકાર વ્યક્તિઓ	જમીન માલિકો લશ્કર	વ્યાપારીઓ	વૈજ્ઞાનિકો સંશોધકો
સત્તાના સાધનો	બળ દ્વારા પ્રત્યક્ષ નિયંત્રણ	રાજ્યશાસ્ત્ર આધારિત પરોક્ષ અસર	તકનીકી અને રાજકીય બળનું સમતુલન વિશિષ્ટ અધિકાર હક
આધારિત વર્ગ	ગરીબી લશ્કરી બળ	સંપત્તિ, તકનીકી કૌશલ્ય રાજકીય સંગઠન	તકનીકી કૌશલ્ય રાજકીય સંગઠન
સત્તાની પ્રાપ્તિ	વારસાઈ હક લશ્કર દ્વારા બંધ કરવું	વારસાઈ હક પ્રોત્સાહન-ઉત્તેજન શિક્ષણ	શિક્ષણ સ્થળાંતર સહકાર

સારણી 11.1 સ્તરીકરણ અને ફૂટપ્રશ્ન :

- ♦ માનવ સંસાધન આયોજનમાં મૂડી રોકાણ : આજનો અનુ-ઔદ્યોગિક માહિતી યુગનો સમાજ એ ઔદ્યોગિક રીતે જેઓ સશક્ત છે તેઓને જ્ઞાન અને માહિતીના ક્ષેત્રે પ્રગતિશીલ દેશોની ગણનામાં મૂકાય છે. તેથી માનવ સંસાધન આયોજનમાં રોકાણ કરવું સૌથી ફળદાયી હોઈને સૌથી વધુ જરૂરી એ છે કે જ્ઞાન અને માહિતીના સ્ત્રોતોનું કુદરતી સંપત્તિ માટેના સ્ત્રોતોનું રૂપાંતરણ રૂપે એ સંપત્તિમાં પરિવર્તન થાય છે. આ દેશોની ખાનગી કંપનીઓ નવા જ્ઞાન અને માહિતી ઉપર આધાર

રાખીને વધતી રહે છે. (પેટન્ટો, પ્રક્રિયાઓ, સંચાલન, કૌશલ્યતા, ટેકનોલોજી, ગ્રાહક વિષેની માહિતીઓ, હરિફાઈ વિતરકો, વ્યક્તિગત અનુભવો અને તજજ્ઞતા વગેરે.) તેઓ સ્થિર અને વેપારમાં વૃદ્ધિ પામે છે. આ બધી જ પ્રવૃત્તિઓ, સંશોધન અને વિકાસ યોગ્ય ક્ષેત્રોમાં ધંધાકીય રસ અથવા દેશના વિકાસ કાર્યક્રમોની વિચારણા વિશાળ પ્રગતિ માટે થાય છે. કોર્પોરેટ સેક્ટરમાં 'જ્ઞાન સંચાલન' એ નવીન વિષય ઝડપથી વિકસી રહ્યો છે.

સંશોધન અને વિકાસ પ્રવૃત્તિઓ તે કારણે નવું જ્ઞાન સમકક્ષ સમુદાય દ્વારા વિશાળ ફલક ઉપર સ્વીકાર્ય અને માન્યતા પ્રાપ્ત કરે. પ્રાથમિક, દ્વિતીય અને તૃતીય કક્ષાના વિવિધ સ્ત્રોતો દ્વારા જ્ઞાન પ્રસારણના પ્રકાશનો (ડેટાબેઝો) એ આજે સામાન્ય ગણાય છે. આ પ્રક્રિયામાં માહિતીનું રૂપાંતરણ વિવિધ પ્રકારની મહેમાન સંસ્થાઓમાં ઉદ્ભવેલ સમગ્ર પ્રવૃત્તિની રચના કરે છે. આ બધા પ્રયત્નો નક્કર ને મજબૂત સાધન પૂરું પાડે છે. દેશના વિકાસની પ્રક્રિયાના વિકાસને સાચા પરિણામો પ્રાપ્ત કરવાની દિશામાં દોરે છે. આથી એ જરૂરી છે કે યોગ્ય નીતિ માટે માહિતીનું ઘડતર કરવું પડે છે.

11.3.2. વિવિધ સહભાગીદારો (Diverse Participants) :

આપણે શીખ્યા છીએ કે માહિતી અને જ્ઞાનનું સર્જન, પ્રસારણ, બદલો, પ્રત્યાયન, વિતરણ, વિવિધ ચેનલો અને માધ્યમો દ્વારા વિવિધતાભર્યા વાતાવરણમાં થતું રહે છે. ઘણાં લોકોના જૂથો દા.ત. સંશોધનને વ્યવહારમાં મૂકનારાઓ, સાહસિકો, ટેકનિશિયનો, ટેકનોલોજીસ્ટ, નીચલી કક્ષાના કાર્યક્રમો, ખેડૂતો, વેપારીઓ, સ્વસ્થ, સુરક્ષા તજજ્ઞો, આયોજકો, અમલદારો, સાંસદો અને ધારાસભ્યો અને અન્ય લોકો જેઓ માહિતી પ્રત્યાયનનું કાર્ય તેઓ પોતે જ કરે છે.

વ્યક્તિઓ વચ્ચે પ્રત્યાયન થતું હોય છે. વ્યક્તિ અને જૂથો અને જૂથોથી જૂથ, વ્યક્તિથી વ્યક્તિ, સંવાદો, કાઉન્સેલિંગ, પ્રદર્શન, મિલન સમારંભ સભાગૃહ અને બીજી અનેક રીતોથી લોકોની વચ્ચે માહિતીનું આદાનપ્રદાન થતું હોય છે.

પરંપરાગત મુદ્રિત માધ્યમો સિવાય દૃશ્ય- શ્રાવ્ય અને વીજાણ્વીય ડિજિટલ સ્વરૂપોનું પ્રત્યાયન આજે સામાન્ય બાબત હોઈને માહિતી પ્રાદ્યોગિકીમાં નવી પ્રગતિને લીધે ઈ-ગવર્નન્સ, ઈ-કોમર્સ, ઈ-શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્ય સંભાળ સેવા ક્ષેત્ર, વપરાશકારો, રાજનીતિ, સમાજશાસ્ત્ર વગેરે દ્વારા સમાજમાં ઉલ્લેખનીય ફેરફારો લાવે છે.

- ◆ **માહિતી ક્રાંતિ :** આ ઝડપી પરિવર્તનોને કારણે માહિતી ક્રાંતિ તરીકે ઓળખાય છે. કેટલીક સદીઓ પૂર્વે ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ લોકોની જીવનશૈલીને બદલી નાખી હતી એવો આ મૂળભૂત વળાંક છે. આમ એક રીતે જોઈએ તો માહિતીક્રાંતિનું ક્ષેત્ર એ કોઈ એક જ જૂથના લોકો અને સંસ્થામાં નથી પણ જ્ઞાન અને માહિતીના ઉત્પાદન અને વિતરણ સાથે જોડાયેલ એવા લોકોની તેઓ સંકળાયેલ છે આથી માહિતી ક્રાંતિ એ સમાજમાંના બધા જ સમૂહો માટે મહત્તમ લાભો નિશ્ચિત કર્યા છે.

વિશાળ જટિલતાઓની દૃષ્ટિએ, માહિતી-સંચાર પ્રવૃત્તિઓ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ (માઈક્રો અને મેક્રો) કક્ષાએ સંપૂર્ણ માહિતી પદ્ધતિ વિકસાવવા આમંત્રણ અથવા ધ્યાન આપવું જોઈએ. આ પ્રયત્નોને સામનરૂપે લઈને રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ અને આયોજનને યોગ્ય રીતે માર્ગદર્શન પૂરું પાડી શકીશું.

11.3.3 માહિતીનો ઉપયોગ (Use of Information) :

આપણે નોંધ્યું છે કે માહિતી અને જ્ઞાનના ઘણા બધા ઉપલોક્તાઓ પોતાની જે કંઈ જરૂરિયાત હોય તે મેળવે છે. એ માત્ર શિક્ષણ, સંશોધન અને અન્ય ક્ષેત્રોમાં કે જ્યાં માહિતી પદ્ધતિઓ પ્રસારણ પહોંચાડવાનો માર્ગ પૂરો પાડે છે અને પ્રાપ્ત

કરવાને માહિતી ઉપભોક્તાઓની વિવિધ જરૂરિયાતોને મેળવે, બીજા અન્ય ક્ષેત્રોમાં માહિતીના આધારની સુવિધાઓ જરૂરી હોય છે, કે જ્યાં બહુ થોડી માહિતી પદ્ધતિઓની વ્યવસ્થા ભારત જેવા દેશોમાં વિકસાવેલી છે માહિતી વિષે સાચો અભિગમ અપનાવીશું. આપણે અન્ય કક્ષાઓના ઉપયોગકર્તાઓ અને તેઓની આવશ્યક જરૂરિયાત પ્રત્યે વિશેષ ધ્યાન આપીશું.

11.3.4 વ્યવસ્થાકીય માળખું (Organisational Structure) :

માહિતી સ્થળાંતરની સંપૂર્ણ પ્રક્રિયામાં જ્યારે અનેક સંસ્થાઓ સંકળાયેલી હોઈને એ જરૂરી છે કે વ્યવસ્થાકીય કડીઓ જોડીને સ્ત્રોતો અને પ્રયાસોનું બેવડાવું અને બગાડની બાબતોને દૂર કરવી જોઈએ. ઘણાખરા દેશોમાં માહિતી સંસ્થાઓ ઉદ્ભવતી વખતે ઉભા થયેલા સંજોગોની તાકીદની જરૂરિયાતો પ્રસંગે એવું જરૂરી નથી કે પદ્ધતિસરની યોજના આધારિત હોય. આમ આ પ્રકારની સંસ્થાઓ યોગ્ય જોડાણ વિના ગમે તેમ વૃદ્ધિ પામતી હોય છે એ માત્ર માહિતી નીતિ અને કાર્યક્રમ દ્વારા જ બિનઆયોજિત એવી માહિતી સંસ્થાઓના વિકાસની ઉપર નિયંત્રણ મૂકીને સુસંગત અને સશક્ત વિકાસ થઈ શકે છે. વિશેષતઃ હાલના માહિતી પ્રાદ્યોગિકીના સંદર્ભે એ શક્ય હોઈ શકે કે નેટવર્ક દ્વારા તમામ પ્રકારની માહિતી સંસ્થાઓની કડીઓને જોડી શકીએ છીએ. આથી વિવિધ પ્રકારની માહિતી સંસ્થાઓના સ્ત્રોતો કોઈ પણ પ્રકારના નુકસાન વગર ભાગીદારી થઈ શકે છે.

ઉપરની ચર્ચાઓના સંદર્ભે એમ કહી શકાય કે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની જરૂરિયાત સ્વયંસિદ્ધ સારું દેખાડવા માટે છે. હવે પછી જ્યારે નીતિની રચના કરીએ ત્યારે કયા કયા મુદ્દાઓ અને પાસાઓ આપણે તપાસવા જોઈએ એ વિષે જોઈશું.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :

4. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની આવશ્યકતા સમજાવો.

નોંધ

1. તમારો જવાબ નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.
2. આ એકમને અંતે આપેલા જવાબો સાથે તમારો જવાબ ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11.4 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ : પાસાઓ અને પ્રશ્નો (NATIONAL INFORMATION POLICY : ASPECTS AND ISSUES) :

કેટલાક નિસ્ખત ધરાવતા જૂથો રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ વિષે નીચે પ્રમાણેની જરૂરિયાત આવશ્યક ગણે છે. સાયન્ટિફિક, ટેકનિકલ એન્ડ સોશિયલ ઈન્ફોર્મેશન (STSI) માટે સામાન્ય શિક્ષણ, વ્યવસાયિકો અને ઉચ્ચ શિક્ષણ, સંશોધન અને વિકાસ ઉદ્યોગ અને વેપાર ધંધા અને આર્થિક સામાજિક વિકાસ ખેડે.

- ◆ સમાચાર પત્રો, ટી.વી., રેડિયો પ્રસારણો અને એ પ્રકારની જાહેર માહિતી મેળવવા માટે માહિતી શોધવાને / ભેગી કરવાને આ પ્રકારની અન્ય બાબતો.
- ◆ બધા જ પ્રકારના પ્રકાશનો અને પુસ્તક વેપાર એની સાથે સાથે વીજાણવીય પ્રકાશન સહિત માહિતી પ્રાદ્યોગિકીના હાર્ડવેર અને સોફ્ટવેરના પ્રશ્નો હાથ ધરવા.
- ◆ સામાન્ય નાગરિકો કે જેઓને સરકાર દ્વારા નીપજતી માહિતી મેળવવાની સ્વતંત્રતા મળેલી હોય છે.

- ◆ સીત મેકબ્રાઈડ રિપોર્ટ (1980)માં યુનેસ્કોના આંતરરાષ્ટ્રીય પંપ દ્વારા અભ્યાસ પ્રગટ થયેલ છે. તેમાં આપેલી વિશિષ્ટ ભલામણોને સંદર્ભે સામુદાયિક માધ્યમોના સંદર્ભે આંતરરાષ્ટ્રીય માહિતીનો આદેશ છે.
- ◆ યુનેસ્કોના આંતરરાષ્ટ્રીય પંચના વડા શ્રી સીન મેકબ્રાઈડના રિપોર્ટના અહેવાલના અભ્યાસને આધારે પ્રસ્તુત કરેલી વિશિષ્ટ ભલામણોને સંદર્ભે સામુદાયિક માધ્યમ સંદર્ભે આંતરરાષ્ટ્રીય માહિતી અંગેનો આદેશ આપ્યો.
- ◆ યુનેસ્કોના અન્ય પ્રારંભિક પ્રયાસના બળે યુનિસિસ્ટ મેઈન વર્કિંગ રોકયુમેન્ટ તૈયાર કરવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવેલ એને પરિણામે આંતર સરકારી પરિષદ 1979માં નાઈજિરિયામાં ભરવામાં આવી હતી આ પ્રલેખ સામાજિક આર્થિક વિકાસને સાંકળતી (એસટીએસટી)ની માહિતી નીતિ બાબતે કહે છે.

11.4.1 કેટલાક સરકારી અર્વાચીન પ્રારંભિક સાહસો (Some Recent Government Initiatives)

તાજેતરના વર્ષોમાં ઘણા દેશો રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ સાથે આગળ આવ્યા છે. સંશોધન અહેવાલ જે રિસોર્સના નાણાંકીય ભંડોળ પૂરું પાડે છે, (યુ.કે.ની આ એજન્સી ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાઓ અને અન્ય બાબતો અંગે નાણાંકીય ભંડોળ પૂરું પાડે છે.) જે સરકારો અને સરકાર નાણાં ભંડોળ પૂરી પાડતી હોય એવી એજન્સીઓ, જેઓ વિવિધ વિકસેલ. દેશો રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના અનેક પાસાંઓમાં આર્થિક સહાય પૂરી પડેલ છે. આવા દેશોમાં કેનેડા, યુ.એસ.એ., યુરોપિયન યુનિયનના સભ્ય દેશો, દક્ષિણ આફ્રિકા, હોંગકોંગ, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યુઝીલેન્ડને સૂચક રીતે ઓળખી કાઢેલાં છે. ચોક્કસ આંતરરાષ્ટ્રીય એજન્સીઓ અને યુરોપિયન કમિશન નોંધ્યા જે આ બાબતે ખાસ પ્રસ્તુત છે.

આ વિષયો જેવા કે, ઇ-ગવર્નમેન્ટ, વિષયવસ્તુ અને તેની વહેંચણી, વારસો માહિતીની ગુણવત્તા, સામાજિક સમાવેશકતા, વૈશ્વિક કક્ષાએ પ્રલેખમાંથી ઇ-કોમર્સ, લિંગલ ડિપોઝીટ, બૌદ્ધિક સંપદાના હક્કો, માહિતી સ્વાયત્તા, ગોપનીય ગુપ્તતા, પ્રમાણભૂતતા અને (લેખક)ની અધિકૃતતા, આંતર અમલીકરણ અને માહિતી સાક્ષરતા.

આ અહેવાલ યુ.એસ. સરકારની નિસ્ખતતાને સંદર્ભે રાષ્ટ્રીય માહિતીનું આધારભૂત આંતરિક રચના પાછળના ઉદ્દેશો નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા હતા.

- ◆ સ્વાસ્થ્ય સંભાળમાં કટોતી અને સ્વાસ્થ્ય સંભાળ સેવાઓની ગુણવત્તા વધારીને ટેલિ-મેડિસીનનો ઉપયોગ;
- ◆ પ્રજાને ઉચ્ચ ગુણવત્તાભરી અને ઓછી કિંમતની સેવાઓ સરકારે આપવી.
- ◆ રાષ્ટ્રના બાળકોને 21મી સદી માટે તૈયાર કરવા.
- ◆ બધી જ ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને શૈક્ષણિક સામગ્રી એમના ઘર સુધી મોકલવી, તે માટે તેઓને કોલેજઅથવા શાળા સુધી જવાની આવશ્યકતા રહે નહીં.
- ◆ યાંત્રિક શોધખોળને પ્રોત્સાહન આપવું અન વીજાણવીય માહિતી ઉદ્યોગનો વિકાસ કરવો.
- ◆ વૈશ્વિક પ્રાપ્તિને વિકસાવવી
- ◆ બૌદ્ધિક સંપદાનું રક્ષણ કરવું
- ◆ કેન્દ્રિય માહિતી સ્ત્રોત સંચાલન સુધારા કરવા,
- ◆ આજીવન સતત શિક્ષણને ટેકો આપવો.
- ◆ સ્થાનિક, રાજ્ય અને કેન્દ્રીય કક્ષાએ ભાગીદારી અને ખુલ્લી લોકશાહીની રચના કરવી.

આ બાબત વિવિધ સ્ત્રોતોને સ્પર્શે છે. વિશ્વમાંના બધા દેશોની રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના કાર્યક્ષેત્રની પ્રવૃત્તિમાં એનો સમાવેશ થઈ શકે અથવા ના થાય તેવું બને.

ઉપર દર્શાવેલા બે જૂથોના પ્રશ્નો અને પાસાઓના સંદર્ભે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની એવી શક્યતા એવું સૂચિત કરે છે કે વિશાળ સંખ્યાના વિષયોને રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ આવરી લેવા જોઈએ.

11.4.2. ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિ અને સેવાના મર્યાદિત સંદર્ભમાં પાસાઓ અને પ્રશ્નો (Issues and Aspects in the Limited Context of Library and Information Systems and Services)

આપણે આ એકમમાં જોયું છે કે આ મુદ્દાઓનો અભ્યાસ કરીને દેશમાં ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓનું મહત્વ અને માન્યતામાં વૃદ્ધિ થઈ રહી છે, ત્યારે જ્ઞાન અને માહિતી એ રાષ્ટ્રીય વિકાસનું પ્રાથમિક બળ છે. આપણે હાલ એવા પાસાઓને ઓળખીશું કે વ્યવસાયનો વિકાસ યથાર્થ કરે.

આમ કરીને આપણે નીતિના મુદ્દાઓ અને પાસાંની અંદર ગ્રંથાલય અને માહિતીના મર્યાદિત ક્ષેત્રોમાં ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશું, વ્યાપક રીતે તે આ પ્રમાણે છે.

- ◆ ઉપલોક્તા : તેમની ઓળખ અને માહિતીની જરૂરિયાત
- ◆ સ્ત્રોતો (સંસાધનો) પ્રલેખ અને બીન પ્રલેખ માહિતી અને પ્રત્યાયન પ્રૌદ્યોગિકી, સંસ્થાકીય, માનવીય અને નાણાકીય
- ◆ સંગઠન અને માળખું
- ◆ નિપજો (Products) અને સેવાઓ
- ◆ માનકીકરણ
- ◆ પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર
- ◆ ઉપલોક્તાઓ તેઓની ઓળખ અને માહિતી જરૂરિયાતો : માહિતી હાથ ધરવાના બધા કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓ સંપૂર્ણપણે જરૂરિયાત ઉપર આધારિત હોય છે તે પ્રમાણે ગ્રાહકોની આવશ્યકતા અને વર્તણૂક એ કોઈ પણ વેપારની પ્રવૃત્તિઓના ઉપલોક્તાઓને કેન્દ્રમાં રહેતા હોય છે. જુદી જુદી કક્ષા ધરાવતા ઉત્પાદકતાઓની માહિતી જરૂરિયાતો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. તેનો આધાર તેઓના કાર્યો, જવાબદારીઓ ફરજ અને તેઓના કાર્યના સ્વરૂપ ઉપર તેમની આવશ્યકતા રહેલી હોય છે.

ઉપલોક્તા જૂથો અહીં દર્શાવ્યા છે તેમાં અન્યોને સામેલ કરેલ છે

- ◆ મોટા પાયા ઉપરના સરકારી અધિકારીઓ જે સર્વોચ્ચ નીતિ અને યોજનાના સ્તરથી, અમલીકરણના સ્તરેથી વંશાનુક્રમ બદલામાં નીચેની કક્ષાએ અમલ બજાવતા સ્તર સુધીના ;
- ◆ સાંસદો અને ધારાસભ્યો ;
- ◆ ન્યાયાધીશો અને ન્યાયતંત્ર ;
- ◆ ઉદ્યોગ સાહસિકો અને ધંધાના સંચાલકો અને કાર્યપાલકો ;
- ◆ વિજ્ઞાન, ટેકનોલોજી અને સામાજિક વિજ્ઞાન ક્ષેત્રે સંશોધન અને વિકાસ ક્ષેત્રના કાર્યરત કર્મચારીઓ ;
- ◆ યાંત્રિકી અમલીકરણના તજજ્ઞ ;
- ◆ શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ અને શૈક્ષણિક વહીવટકર્તાઓ ;
- ◆ વૈદક અને સ્વાસ્થ્ય સુરક્ષા યોજના પ્રેક્ટીશનરો ;
- ◆ વકીલો અને ન્યાયતંત્રના વ્યવસાયિકો ;
- ◆ કૃષિ વૈજ્ઞાનિકો અને ખેડૂતો ;
- ◆ શહેરી અને ગ્રામીણ કક્ષાએ નીચલા સ્તરના કાર્યકર્તાઓ,
- ◆ સામાન્ય નાગરિકો.

ખરેખર, માહિતીની આવશ્યકતા આ કક્ષાના ઉપલોક્તાઓમાં સંખ્યાત્મક અને ગુણાત્મક બેઉ રીતે પ્રમાણભૂત અને મહત્વની કહી શકાય છે. જરૂરિયાતોને

યોગ્ય અને સમય આધારિત માહિતી ઝડપથી પૂરી પાડવી એ પ્રશંસાને પાત્ર છે. માહિતી સ્ત્રોતો સાથે માહિતીની જરૂરિયાતો મળતી આવવી જોઈએ. માહિતી સુધી પહોંચવા માટે તેના પ્રલેખોની વહેંચણી કરવી પ્રતિભાવાત્મક અને આગોતરી સેવાઓ અને આ બધા ઉપરાંત માહિતીનું કાળજીપૂર્વકનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ. તેથી નીતિ માર્ગદર્શિકામાં, ઉપભોક્તાની જરૂરિયાતો ઉપરની માહિતી અને ડેટા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ઉપભોક્તા સર્વેક્ષણ જરૂરી છે તે સૂચવવું જોઈએ.

- ◆ **ઉપભોક્તા અભ્યાસો :** ઉપભોક્તા અભ્યાસો મોટા ભાગે શિક્ષણ, સંશોધન અને સંશોધન અને વિકાસના પર્યાવરણના સંદર્ભમાં જરૂરિયાતોનું પરીક્ષણ પુરતા મર્યાદિત રીતે થાય છે. ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતનું પરીક્ષણ-મૂલ્યાંકન કરવા માટેના અભ્યાસો અન્યદેશો ખાસ કરીને ભારતમાં ખોડાક થયા છે.

યોગ્ય એજન્સીઓ, માર્કેટ, સંશોધન ક્ષેત્રે ગ્રાહકોની પસંદગી, વેપારની આવશ્યક સંસ્થાઓ કે જે ઉપભોક્તા અભ્યાસ માટે રચાયેલી અને વિકાસ માટે છે. માહિતીનો ઉપયોગ, માહિતી ભેગી કરવાનો સમયગાળો, માહિતી જરૂરિયાતોની અભિવ્યક્તિ, માહિતી આવશ્યકતાઓની જરૂરિયાતો, માહિતી પહોંચાડવામાં ખામી, માહિતીના પ્રકારની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો મેળવવી વગેરે વિષે કેટલીક સંસ્થાઓએ અભ્યાસ હાથ ધર્યો છે ખરેખર આ અભ્યાસોના પાયા ઉપર સંપૂર્ણ માહિતી પદ્ધતિઓ અને કાર્યક્રમો રચવા જોઈએ.

- ◆ **તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :**

5. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની રચનામાં માહિતીનો ઉપયોગ અને ઉપભોક્તાઓ એક અગત્યનો પ્રશ્ન હોવાના કારણો આપો.

- નોંધ
1. નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો
 2. આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- ◆ **સ્ત્રોતો : પ્રલેખો અને બિન-પ્રલેખો :** જ્ઞાનના દરેક ક્ષેત્રમાં પ્રકાશિત અને અપ્રકાશિત બન્ને રીતના માહિતીના દસ્તાવેજોનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રલેખો, પાઠબદ્ધ, આંકડાકીય, આકૃતિ સ્વરૂપે, ચિત્રાત્મક અને અન્ય સ્વરૂપોમાં કોઈ પણ ભૌતિક આકારરૂપે ગમે તે ભાષામાં, દેશમાં અને વિદેશમાં પ્રકાશિત થતા રહે છે. આ પ્રકારની સામગ્રીઓ માટે શું જાણવું, કેવી રીતે જાણવું અને કેવી માહિતી દર્શાવવામાં આવે એ બધી બાબતો સામેલ હોય છે. દરેક જૂથની તેની પોતાની મૂળભૂત ખાસિયતો હોય છે, પણ પ્રસ્તુત વિષય ક્ષેત્રના ભાગની માહિતી પ્રાપ્ય હોય છે પણ પ્રસ્તુત વિષય ક્ષેત્રમાંની માહિતી પદ્ધતિઓ દ્વારા ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતોના સંદર્ભ કે સાવચેતીપૂર્વક સંગ્રહિત કરવામાં આવે છે.

- ◆ **પ્રાથમિક માહિતી (PRIMARY INFORMATION) :**

તદ્દેશીય પ્રકાશનો જેવા કે પુસ્તકો, સામયિકોના (પ્રથમ અંકનું ગ્રંથ નામ) એ સામગ્રીઓ ડિલિવરી ઓફ બુક્સ એક્ટ 1956 હેઠળ દેશના ચાર ગ્રંથાલયમાં જમા કરાવવામાં આવે છે. મોટા ભાગની અન્ય સામગ્રીઓ જેવી કે અપ્રકાશિત સંશોધન અને તાંત્રિકી અહેવાલો, વિશ્વવિદ્યાલયોના સંસ્થાઓના મહાનિબંધો અને શોધ નિબંધો અને અન્ય અગોત્રી એકમો અને અન્ય પ્રકારની વિશિષ્ટ સામગ્રીઓ માટે કોઈ કાનૂની જમાબંધી વ્યવસ્થા નથી. આથી સામગ્રીઓનો સંગ્રહ કરવાનું કાર્ય

ઘણું મુશ્કેલીભર્યું હોય છે. નહિ તો મોટા ભાગની સંસ્થાઓને સામગ્રીની આવશ્યકતા લગભગ અશક્ય બનાવી મૂકે છે. આથી કરીને ગમે તેમ પણ સ્પષ્ટતઃ આવી જરૂરિયાત માટે કાનૂની જમાબંધી અથવા સક્ષમ અધિકારીની હેઠળ વહીવટી આદેશો હોવા જોઈએ એથી કરીને આ પ્રકારની રાષ્ટ્રીય મૂળસ્રોતો દેશમાંનીકેટલીક પસંદગીની સંસ્થાઓમાંથી પ્રાપ્ત થવા જોઈએ.

આ ઉપરાંત અન્ય વિવિધ પ્રકારની પ્રાથમિક માહિતી, બીનવાહમયી ખાસિયતો ધરાવતી સરકારી વિભાગો દ્વારા પ્રગટ થતી, જાહેર અને ખાનગી એકમો, સંશોધન સંસ્થાઓ અને અન્ય બીનસરકારી સંગઠનો પ્રકાશિત કરે છે. મહદ્અંશે આ સામગ્રી આંતરિક રીતે ડેટા અને માહિતી, આંકડાકીય અને પાઠબદ્ધ સામગ્રીઓ સર્જે છે જે સુસ્ત અને બીનઉપયોગી ફાઈલોમાં પડેલ હોય છે.

આજે, મૂલ્યવાન માહિતી ચિત્રપટો, વિડિયો અને ઓડિયો દ્વારા વહેતી રહે છે. જે સેવા આપતાં ગ્રંથાલયોમાં ભાગ્યે જ સ્થાન ધરાવતી હોય છે, કારણ કે તેના અસ્તિત્વ અને પ્રાપ્તિ અંગે ઘણે ભાગે જાણકારી હોતી નથી. માહિતીનો વિશાળ જથ્થો વિદેશોમાંથી આયાત કરવામાં આવતો હોય છે અહીં પુનઃશ્ચ માહિતીનો અંશ માત્ર, માહિતી બજાર દ્વારા પ્રાપ્ત થાય. માહિતીનો વિદેશી સ્રોતોની માહિતીની પ્રાપ્તિ અંગેની સમસ્યાઓથી ઘેરાયેલી હોય છે, કારણ કે તેને આયાત કરવામાં અનેક વિચિત્રતાઓ હોય છે.

માત્ર રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ કે જે પોતે માહિતી સમસ્યાઓને સંબંધિત હોઈને રાષ્ટ્રીય સ્તરે માહિતી સંસાધન ઉભા કરવાની આ બધી સમસ્યાઓ રહેલી હોય છે, એ શક્ય છે કે દેશે આ જ્ઞાન અને માહિતીના દસ્તાવેજો સુધી પહોંચવા કશું જ નુકસાન ભોગવવું નહિ પડે.

◆ **દ્વિતીય કક્ષાની માહિતી (SECONDARY INFORMATION) :**

દ્વિતીય કક્ષાના (ગૌણ) પ્રકાશનો (ડેટાબેઝો) જેવો કે વાહમયસૂચિઓ, નિદેશીકરણ અને સારસંબંધો, સાંપ્રત અવબોધન બુલેટિન (પત્ર) અને ઘણાં બધા અન્ય પ્રકાશનો પ્રાથમિક માહિતી સુધી પહોંચવાનો માર્ગ પૂરો પાડે છે. વર્તમાન સમયમાં મૂળભૂત પ્રાથમિક પ્રકાશનો આ કક્ષાના પ્રકાશનો અંગે પૂરતા પ્રમાણમાં વાહમય નિયંત્રણ નથી. દ્વિતીય કક્ષાના વિદેશી પ્રકાશનો મહદ્અંશે બધા જ વીજાણવીય સ્વરૂપમાં મળતા થયા છે. વધારામાં મુદ્રિત સ્વરૂપે પણ મળે છે. વાહમયસૂચીય ડેટાબેઝો (માહિતીપાદો) ઉપરના કરારો કેટલીક પસંદગીની સંસ્થાઓ સાથે મળીને અને અન્યોને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી યોગ્ય સેવાઓની ગોઠવણી ઉભી કરીને ખર્ચમાં બચતના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. પ્રસ્થાપિત પ્રક્રિયાઓ, સંસાધન સહભાગીદારી અને આ પ્રકારના માહિતીપાદોનો મહત્તમ ઉપયોગમાં લઈ શકીએ, તે સાથે વર્તમાન દૂર પ્રત્યાયનો માહિતી રૂપાંતરોની સુવિધાઓને ઉપયોગમાં લઈ શકીએ.

◆ **તૃતીય પ્રકાશનો (TERTIARY PUBLICATIONS) :**

તૃતીય કક્ષાના માહિતીસ્રોતો જેવા કે ચાલુ સંશોધન વિષેની રેફરલ ડિરેક્ટરીઓ, વાહમયસૂચિઓની વાહમયસૂચિઓ, માર્ગદર્શિકાઓ વગેરે સીડી રોમમાં સુલભ છે અને અન્ય ઓનલાઈન સેવાઓ જેના દ્વારા ગ્રંથાલયો અને માહિતી સંસ્થા કે સહભાગીદારી કરી શકે છે.

◆ **અન્ય સ્રોતો (OTHER SOURCES) :**

વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓ સારા માહિતી સ્રોતોની સેવા આપે છે. આ બધા માહિતીસ્રોતો એ રૂઢિગત રીતે માહિતીસ્રોતોની કક્ષામાં આવતા નથી, તેઓ ખરેખર વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાં ઉપયોગી છે.

વિતરકો, મોકલનાર કોન્ટ્રાક્ટરો, ગ્રાહકો, સલાહકારો, સૂચન કરનારાઓ અને આ પ્રકારની ઘણી ઉત્તમ માહિતીના પોષકો બની રહે છે.

ઉચ્ચ કક્ષાના વિશિષ્ટ તાલીમ વર્ગો, વેપારી મેળાવડાઓ, પ્રદર્શનો, ફેશન શો, ભેગા થવું અને આ પ્રકારે અન્ય વર્ગની માહિતી અન્ય કોઈ સ્થળે મળતી નથી. ગ્રામીણ કારીગરો અને પરંપરાગત હુન્નર કૌશલ્યતાઓ અને શક્તિ, ખેડૂત અને અન્ય રીતે અમૂલ્ય માહિતી સ્રોત પ્રાપ્ત બને છે.

ઔપચારિક સભાઓની મૌખિક વાતચીતો, પરિસંવાદ, ચર્ચાસભા વગેરે મહત્વના માહિતીસ્રોતો છે. ઓડિયોરેકર્ડ સાંપ્રત ઘટનાઓ વિષેના શ્રાવ્ય દસ્તાવેજો, પ્રવૃત્તિઓ, સુપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓ, ચર્ચા વિચારણાના મુદ્દાઓ ઉપયોગી એવી માહિતીના સ્રોતો છે.

જ્યારે આ બધા પ્રકારના માહિતી સ્રોતો સરળતાથી હાથવગા હોતા નથી અને ઔપચારિક નોંધણી પણ નથી થતી. આ પ્રકારના સ્રોતોને માન્યતા માહિતી ઇચ્છુકોમાં માહિતી સ્રોત સંબંધી જાગૃતિ સર્જે છે.

રાષ્ટ્રીય માહિતી સ્રોતો રચવાની આ બધી સમસ્યાઓ રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના નિવેદનમાં ઔપચારિક સ્વરૂપે યોગ્ય રીતે સામેલ કરવી જોઈએ.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :

6. પ્રલેખીય સ્રોતો સિવાયના કયા સ્રોતો રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની રચના કરવા માટે વિચારવા જોઈએ ?

નોંધ 1. નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો

2. આ એકમના અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

◆ માહિતી પ્રત્યાયન પ્રૌદ્યોગિકી (Information and Communication Technology) :

માહિતી અને પ્રત્યાયન પ્રૌદ્યોગિકી (ICT) (આઈ.સી.ટી.) એ માહિતી સેવાઓને આધુનિકીકરણ કરવા પ્રત્યે સફળતાભરી ચાવી હાથ ધરેલી છે. માત્ર આઈસીટીએ માહિતી હાથ ધરવાના નવા માર્ગો પ્રસ્થાપિત કર્યા નથી પરંતુ લઈને માહિતી અને પ્રત્યાયનના માળખામાં ઘણાં પરિવર્તનો કર્યા છે.

વૈશ્વિક વાઝમયસૂચિ જેવી વિભાવનાઓને, પ્રલેખો સુધી પહોંચવા અને મેળવવા, ઉપભોક્તાઓના રસની બાબતો મેળવી આપનારી ઉચ્ચ વૈયક્તિક સેવાઓ ઝડપી અને ચોકસાઈભરી સંગ્રહ અને પુનઃપ્રાપ્તિ વગેરે બધું જ સફળતાપૂર્વક વ્યાપક રીતે પાર પાડેલ છે.

ઈન્ટરનેટ, એ વિશ્વમાં ઘણું મહત્વનું પ્રત્યાયન સાધન છે કે આજે એ ઉપલબ્ધ છે. શક્તિશાળી સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયાભર્યું (માઈક્રો પ્રોસેસર) ઊંચી શોધ, શક્તિભરી ડિજિટલ સંગ્રહ અને પુનઃપ્રાપ્તિ અને બ્રોડબેન્ડ નેટવર્ક્સ વિશ્વમાં નવી રીતે પુનઃવ્યાખ્યાયિત કરેલ છે, માહિતી હસ્તગત કરવાને નવી રીતે ઓળખવામાં આવેલ છે.

ટેકનોલોજીના વિકાસની સાથે જ્ઞાન વિનિમય પદ્ધતિઓમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તામાં વધુ મૂળભૂત પરિવર્તનો આવેલ છે. વિચાર વિજ્ઞાન (બ્રેઈન સાયન્સીસ) અને નવીન સર્જાતી વિદ્યાઓના વિપુલ વિસ્તારમાં માનવ પ્રત્યાયનમાં ઘણા વધારે મૂળભૂત પરિવર્તનો આવેલ છે.

આ સમૃદ્ધ શક્તિશાળી સંસાધનને પ્રગતિશીલ બનાવવાનું એ ઘણું મહત્વનું છે, એ માત્ર રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ દ્વારા જ કદાચ શક્ય થઈ શકે છે. જેથી આઈસીટીનો ઉપયોગ અસરકારક બની રહેશે.

◆ **સંસ્થાકીય સંસાધન (Institutional Resource) :**

આજે ભારતમાં ગ્રંથાલયો, પ્રલેખન કેન્દ્રો અને માહિતી કેન્દ્રો, થોડા માહિતી પૃથક્કરણ કેન્દ્રો, ડેટા કેન્દ્રો, વૈજ્ઞાનિક અને આર્થિક-સામાજિક આંકડાઓ પ્રકાશિત કરનારા પ્રકાશનગૃહો અને આ પ્રકારના અન્ય મળીને માહિતી સંસ્થાઓ ધરાવે છે. અન્ય પ્રકારની માહિતી સંસ્થાઓ પણ ભવિષ્યમાં ઉભી થવાનો સંભવ છે. અસ્તિત્વ ધરાવતી આ સંસ્થાઓ આઈસીટીના અમલીકરણને લઈને સંભવતઃ ડિજિટલ ગ્રંથાલયો, અથવા વીજાણ્વીય ગ્રંથાલયો અને ધરીરૂપ એકમો પરિવર્તન પામે. ફ્રિડમ ઓફ ઇન્ફર્મેશન એક્ટ 2002 અસ્તિત્વમાં આવશે ત્યારે વિવિધ પ્રકારોની પદ્ધતિઓ સેવાના નેટવર્કો ઉભા થશે તે કદાચ માત્ર રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ દ્વારા યોગ્ય રીતની માહિતી સંસ્થાઓ આકાર પામે અને અસરકારક બની રહે.

◆ **માનવ સંસાધન (Human Resources) :**

દેશની રચનામાં પ્રગતિ અને નાજુકાઈ, વિકાસ અને કાર્યપદ્ધતિઓમાં ગુણવત્તાસભર માનવ શક્તિ પ્રગટ થઈ શકે છે, સંખ્યામાં પૂરા હોય અને માહિતી અને જ્ઞાનના સંદર્ભમાં તેના લક્ષણો સિદ્ધ કરવાને શક્તિશાળી હોય રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિનું નિવેદન નીચે દર્શાવેલ પાસાઓ ઉપર પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે એ મહત્વનું છે.

◆ આવનારા દસ વર્ષમાં માનવ સંસાધનની જરૂરિયાતોની શરતોમાં પ્રકારો, સંઘબળ, કક્ષાઓને ધ્યાનમાં રાખીને એ દષ્ટિએ માહિતી પર્યાવરણમાં ઝડપી પરિવર્તનનું મૂલ્યાંકન કરવું.

◆ વિવિધ પ્રકારોના માહિતી કેન્દ્રો, પાઠ્યક્રમો વિકસાવવા જોઈએ અને એવા પાઠ્યક્રમો ચલાવનારી સંસ્થાઓને ઓળખી કાઢવી જોઈએ.

◆ ઉચ્ચ કક્ષાના શિક્ષકો દ્વારા તાલીમ આપનારા જુદા જુદા સ્તરની તાલીમ પૂરી પાડનારી, સાથે ગ્રંથાલયો અને પ્રયોગશાળાની સ્વવિકાસ માટેની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ હોય છે.

◆ સારું શીખવા અને શીખવવા માટેની કિટ્સ (પોથીઓ) સાધનો તૈયાર કરવી અને ઉત્પન્ન કરવા માટેની વ્યવસ્થા હોવી જરૂરી છે.

◆ સારી શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા ઉમેદવારોને આકર્ષવા, જેઓને માહિતીમાં રસ હોય તેમને પ્રોત્સાહન અને વલણ પોષવા અને સારી કારકિર્દીની ખાતરી આપવી જોઈએ.

◆ નવા જ્ઞાન અને વહેવારુ બાબતો સાથે કદમ મિલાવવા, સતત શિક્ષણ અને તાલીમ કાર્યક્રમો યોજવા જેમાં, અસ્તિત્વ ધરવતા માનવ બળનો સમાવેશ કરવો થઈ શકે.

◆ વ્યવસાયિક ઉત્તમ કામગીરી કરનારને માન્યતા માટે મદદ આપવી, ને પુરસ્કાર આપવો.

◆ મૂળગામી સંશોધનો અને વ્યવહાર નવીન પદ્ધતિઓ અને સેવાઓના ક્ષેત્રે સંશોધન કાર્યક્રમો સ્થાપિત કરવા જોઈએ.

◆ **તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :**

7 માહિતી હસ્તગત કરવા માટે આઈસીટીનો ભાવિ દર્શાવી, સમાજમાં પરિવર્તન લાવનારા વિસ્તારોની ઓળખ આપો.

8. માનવ સંસાધનના વિવિધ પાસા કયા છે કે જે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિનું ઘડતર કરવા માટે ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ ?

નોંધ 1. તમારા ઉત્તરો નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.

2. આ એકમના અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

◆ **નાણાંકીય સંસાધનો (Financial Resources) :**

દરેક કક્ષાએ માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓ સ્થાપિત કરવા વિકસાવવા અને ચાલુ કરવા માટે નાણાંકીય સાધન સામગ્રી આવશ્યક છે એ ચર્ચાનો વિષય છે. માહિતીના ક્ષેત્રમાં કેટલા ભાગની મૂડી રોકવી જેથી રાષ્ટ્રના વિકાસ ક્ષેત્રો અને અન્ય કાર્યક્રમોમાં એની સપ્રમાણતાનો પ્રશ્ન ખૂબ મહત્વનો છે. માહિતી અને નવા જ્ઞાનના વિકાસ માટે મૂડીરોકાણ કરવું એ આર એન્ડ ડી (શોધ અને વિકાસ), ઉચ્ચ શિક્ષણ, ઉદ્યોગો અને યાંત્રિકી વિકાસ, સામાજિક સેવાઓ વગેરેની સાથે સહસંબંધ ધરાવતું હોય છે. માહિતીના ક્ષેત્રમાં અનુરૂપ પ્રમાણ વિના માહિતી વિભાગમાં સતત વહે તેવા નાણાંકીય પ્રવાહ વહેતો હોવો જોઈએ. જ્યાં સુધી પર્યાપ્ત અસરકારક એવી રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં અપેક્ષિત નિવેશો પ્રયત્નોના પૂરતા પ્રમાણમાં પૂરા પાડી શું નહિ ત્યાં સુધી એ કાર્યક્ષમ બનશે નહિ. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના આ પાસાઓને અને અન્ય યોગ્ય માર્ગદર્શન દ્વારા આ ક્ષેત્રે પૂરતી નાણાંકીય ફાળવણી કરવી જોઈએ.

માહિતી મફતમાં પ્રાપ્ત થતી નથી, માહિતી ઉત્પાદનોની કિંમત હોય છે અને બજારમાં એની માત્ર કિંમત ચૂકવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વાભાવિક રીતે માહિતીના મૂલ્યના પ્રમાણમાં જ કિંમત હોય છે. ગુણવત્તાભરી માહિતીની મહદઅંશે સ્પર્ધાત્મક કિંમત લેવામાં આવે છે. ભારતના સંદર્ભે આ વલણને માન્યતા મળેલી છે. હકીકતે વિકસીત દેશોમાં માહિતીના આયાતકારો માહિતીની કિંમત ઉંચી રાખતા હોય છે.

માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓની કોઈ જવાબદારીઓ હોતી નથી અથવા તેના ઉપર વધારાનો કશો ખર્ચ થતો નથી. પણ સંભાવ્ય શક્તિ આવક ઉપાર્જનની પ્રવૃત્તિ બની રહે છે તે બજેટ ઉપર વધુ સૂચક પ્રભાવ પાડે છે.

◆ **સંગઠનાત્મક માળખું (Organisational Structure) :**

માહિતી અને જ્ઞાનને જરૂરી એવાં આર્થિક નિવેશો તરીકે વિચારવામાં આવ્યું છે અને તેને વિષે આયોજન અને વિકાસ અંગે સતત દરેક ત્રૈમાસિક ગાળામાં વાતચીત ચાલતી હોય છે. વિકાસના આયોજન સંબંધી માહિતીની ખાસિયતો મહત્વની હોવા છતાં, માત્ર વિકસતા દેશોમાં થોડીક રાષ્ટ્રીય વિકાસની યોજનાઓમાં માહિતી અંગેનું પ્રકરણ હોય છે પરંતુ તેને માટેનું અલગ બજેટ પણ હોતું નથી. વિભાગીય યોજનામાં અલગ બજેટ વિષે પણ એક લીટીનો પણ ઉલ્લેખ નથી હોતો તેમ છતાં તેને વિષે ફરી ફરીને કહેવાય છે ! માહિતી એ રાષ્ટ્રીય સાધન સંપત્તિ છે અને તેને રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ અને યોજનાઓની સાથે સંયોજન કરવું જોઈએ અથવા રાષ્ટ્રીય વિકાસ નીતિ અને કાર્યક્રમોમાંથી મેળવવું પડે.

એને વિષે એવું સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે, રાષ્ટ્રીય વિકાસ યોજનામાં માહિતી

વિભાગને અન્ય આર્થિક વિભાગોની જેમ જેવા કે કૃષિ, ઉદ્યોગ, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી, શિક્ષણ, સંસ્કૃતિ વગેરે અન્ય વિભાગોની માહિતી વિભાગને માન્ય કરવો જોઈએ. માહિતી માળખાકીય વ્યવસ્થાના વિકાસ માટેની યોજનાઓને મદદ કરશે. આથી માહિતી અને અન્ય વિભાગોની વચ્ચે આંતરિક અસરો સમજાવવાને સારું યોગદાન કરે છે, માહિતી અર્થકારણના ક્ષેત્રે મજબૂત ડેટાનો પાયો રચી આપે છે માર્ગદર્શિકા ઘડવામાં મદદ કરે છે અને માહિતી વિભાગના ઘટકો વચ્ચે રાષ્ટ્રીય સાધન સામગ્રીઓની વહેંચણીના લક્ષણો અને તેઓની માહિતી પ્રવૃત્તિઓ એક તરફ અને આર્થિક ક્ષેત્રના અન્ય વિભાગો અને પ્રશ્નોના સારા સાપેક્ષ સંબંધને દોરવાને સામાજિક આર્થિક સૂચકાંક માહિતીની કક્ષાને હાથ ધરવાની કાર્યક્ષમતા કેળવે છે.” (નીલમેથન, 1999)

ભારત માટેની રાષ્ટ્રીય માહિતી પદ્ધતિ કેટલાક ટોચના એવા કેન્દ્રીય એકમો અને યોજના અને નીતિ ઘડવા પૂર્ણ માહિતી નેટવર્કનો વિચાર કરવો જોઈએ, પદ્ધતિ સાથેનો મેળ અને ગુણવત્તાની મૂલ્યાંકન માટેના ધોરણો અને માર્ગદર્શનો વિકસાવવા અને બીજી હરોળના અનેક એવી રાષ્ટ્રીય ખાસિયતો પણ વિદ્યાશાખા ઉત્પાદન / ધ્યેયલક્ષી પ્રશ્નો કેન્દ્રિત હોય અનેક સ્થાનિક માહિતી એકમો કે ખાસ સંસ્થાઓ અથવા જૂથોની તરત આવશ્યકતાઓને પહોંચી વળે છે.

નેટવર્કના ક્રિયાશીલ ભાગો સંકલિત થયેલા હોઈને, બને ત્યાં સુધી કોઈ લાલકિતા અને નિયમોની જાળ વગર એક પણ સર્વોચ્ચ સંસ્થા એની અસર વિના હોવી જોઈએ. રાષ્ટ્રીય નેટવર્ક સ્પષ્ટપણે જેવાં કે ગ્રંથાલયો, પ્રલેખનકેન્દ્રો, માહિતી કેન્દ્રો, ડેટાબેઝ, માહિતી પૃથક્કરણ કેન્દ્રો અને એ પ્રકારના વિવિધ ઘટકો દ્વારા રચાવુ જોઈએ. રાષ્ટ્રીય નેટવર્ક સરળતાથી ચાલે એકબીજા છેદતી ઉભી અને આડી માહિતી ઝડપી અને ચોકસાઈ સાથે પ્રસારિત થવી જોઈએ.

આ પ્રકારની વ્યાપક અને સૂક્ષ્મ સંસ્થાકીય માળખા માટે સંભવિત રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ સાથે જોડાયેલું હોય છે. તેની અંદર જેઓ રસ ધરાવતા હોય તે બધાનો સમાવેશ પૂરેપૂરો કરવો જોઈએ.

◆ **ઉત્પાદન અને સેવાઓ : (Products and Services)**

આધુનિક માહિતી અને જ્ઞાનની સંસ્થાઓ, જેઓ ગ્રંથપાલો અને સેવા સફળતાપૂર્વકની નવીનતા બંનેમાં અનિવાર્યપણે હોય છે. માહિતી પ્રસારણ, ફેલાવો, ઉત્પાદનોની સેવાઓ એ માહિતી સંસ્થાઓની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ છે. માહિતીના બદલાતા સ્વરૂપોના સંદર્ભે માહિતીલક્ષી ડેટાબેઝોનું નિર્માણ કરવાનું કાર્ય કરે છે. વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતોને પૂરી પાડવા સ્થાનિક માહિતી એકમોની સગવડો ઉપયોગમાં લે છે.

◆ **માનકીકરણ (STANDARDISATION)** પદ્ધતિ સંચાલન, નેટવર્કિંગ વગેરે ગમે તેવી સંયોજનની યોજના માત્ર અર્થપૂર્ણ કર્યાનિવિત ત્યારે જ બનશે કે જોડાનાર અંગો ચોક્કસપણે સંસ્થા અને તેના કાર્યમાં એકરૂપતાને માન્ય કરશે. જુદા જુદા અભિપ્રાયો વચ્ચે મેળાવીપણું સિદ્ધ કરવા માત્રથી માનકીકરણની કાર્યરીતિ, પદ્ધતિઓ, પ્રક્રિયા અને વિવિધ હાર્ડવેર અને સોફ્ટવેરના તેના અમલીકરણ સંદર્ભે સિદ્ધ થઈ શકે છે. જો કે રાષ્ટ્રીય આંતરરાષ્ટ્રીય માનકો સાધનસંપત્તિમાં ભાગીદારી અને વિનિમય અને સુવિધાઓની શક્યતાઓ વિકલ્પોનો ઉપયોગ લેવાય છે. સમગ્રપણે માનકીકરણ અર્થકારણની કિંમત, સમય અને પ્રયાસોના પ્રદાનરૂપ છે.

◆ **પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર : (Regional and International Cooperation) :**

જ્ઞાન અને માહિતી સામાજિક સંપત્તિ છે કે જે વિનિમય કરતાં દેશો વચ્ચે યોગ્ય રકમને મંજૂર કરે છે. ઘણી વૈજ્ઞાનિક વિદ્યાશાખાઓમાં માહિતીને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્ત્રોત સ્વરૂપે જોવામાં આવે છે. મોટાભાગની રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન

પ્રત્યાયન અને માહિતી પદ્ધતિઓ માહિતી માટે મુક્ત પ્રવાહની ગતિ રાખી છે. તેમ છતાં કેટલાક ક્ષેત્રો જેવા કે ટેકનોલોજી, ધંધા અને ઉદ્યોગ, વાણિજ્ય અને વ્યાપાર, વિજ્ઞાન વિકાસ અને આ પ્રકારના મુશ્કેલ ક્ષેત્રોમાં માહિતી પ્રવાહ વિના મૂલ્યે (મુક્ત નથી) નથી. વિનિમય માટેનાં તંત્રો (Exchange Mechanism) ઓછામાં ઓછા ક્ષેત્રો જ્યાં આ પ્રકારનો પ્રવાહ બૌદ્ધિક સંપદાના હકોને ખલેલ ન પહોંચાડે ત્યાં મુક્ત પ્રવાહ માટે જરૂરી છે.

બૂજુ પાસું દેશો વચ્ચે વ્યાવસાયિક અનુભવ, તજજ્ઞતા અને તજજ્ઞોના વિનિમયને લાગુ પડે છે. વિનિમય કેટલાક સ્વરૂપે સ્થાન લે છે. ઉત્પાદન અને સેવાઓ, માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓની રચના અને નમૂનામાં અનુભવ, શિક્ષણ અને તાલિમમાં તજજ્ઞતાની હિસ્સેદારી (Sharing) પ્રલેખ વિતરણ અને ભાષાંતર સેવાઓ વગેરે કેટલાક ક્ષેત્રો છે કે જ્યાં વિનિમય શક્ય છે.

વ્યવસાયિક સરકારનું ત્રીજું સ્તર, બીન સરકારી આંતરરાષ્ટ્રિય સંગઠનોના કાર્યક્રમોમાં જોડાવવું તે છે.

- ◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :
 - 9. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિને ઘડતી વખતે કયા કયા વિવિધ મુદ્દાઓ પ્રત્યે ધ્યાન આપવું જોઈએ.
નોંધ 1. તમારા ઉત્તરો નીચે આપેલી જગ્યામાં લખો.
2. એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.
-
-
-
-
-
-

11.5 રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ : ભારત (NATIONAL INFORMATION POLICY INDIA)

દેશ માટે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ હોવા અંગેની ઈચ્છનીયતા ઉપરની ઉત્સાહજનક વિચારણાઓ અને ચર્ચાઓ ભારતમાં 1980ના દાયકાથી થઈ રહી છે. જો કે ભૂતકાળમાં 1957માં નવા જ્ઞાનના મહત્વને માન્યતા પંડિત જવાહરલાલ નહેરુએ તેમની વિજ્ઞાન નીતિમાં આપવામાં આવી હતી જેનો ઠરાવ ભારત સરકાર દ્વારા 1958માં કરવામાં આવ્યો હતો.

11.5.1 રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ પ્રત્યેના સામાન્ય નિરીક્ષણો : (Overview of Efforts Towards a National Information Policy)

ભારતમાં રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ વિકસાવવાના પ્રયાસો અંગેના સામાન્ય પ્રયત્નો અંગે નીચેની બાબતો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. અને નવું વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન અને માહિતીની માળખાકીય સુવિધાઓ માટેના સર્જન / નિર્માણ કરવા કુદરતી સંપત્તિને સંશોધન સ્વરૂપ આપવામાં વિજ્ઞાનો અને સામાજિક વિદ્યાઓના સંશોધન કેન્દ્રો ઊભા કરવામાં આવ્યા. આ સંબંધી અનેક ઘટનાઓ ઘટી. જેવી કે નેશનલ ઈન્ફોર્મેશન સેન્ટર (એન આઈ સી) અને નેશનલ ઈન્ફોર્મેશન સિસ્ટમ ફોર સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી (નિસ્સાટ) (હાલ બંધ છે.) એ સિતેરના દાયકામાં મહત્વ ધરાવતું હતું. આયોજન પંચ દ્વારા સાતમી પંચવર્ષિય યોજનામાં માહિતી અને ગ્રંથાલય નેવર્કનું આધુનિકીકરણ કરવા માટેના એક કાર્યકારી જૂથની રચના કરેલી. યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન (વિશ્વવિદ્યાલય અનુદાન પંચ) દ્વારા માહિતી અને ગ્રંથાલય નેટવર્કને દેશમાંના વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયો અને સંશોધન અને વિકાસની સંસ્થાઓને સાથે જોડી દઈને ભારતમાં નવા ગ્રંથાલયો માટે માહિતી

સેવાઓની સુવિધા ઉભી કરેલી છે. ગ્રંથાલય અને લાઈબ્રેરી નેટવર્ક જેવી કે દિલ્હી લાઈબ્રેરી નેટવર્ક (ડેલનેટ) અને કલકત્તા લાઈબ્રેરી નેટવર્ક (કેલીબનેટ) વગેરે ભારતના પ્રમુખ શહેરોના ગ્રંથાલયો, સંશોધન અને સેવાઓને સાંકળી લેતાં કેન્દ્રો ઊભા કરવામાં આવ્યા છે. આ બધો વિકાસ ખરેખર આવશ્યક છે.

વ્યાવસાયિક મંડળો જેવા કે ઈન્ડિયન લાઈબ્રેરી એસોસિએશન (આઈએલએ), ધી ઈન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ સ્પેશીયલ લાઈબ્રેરી એન્ડ ઈન્ફોર્મેશન સેન્ટર્સ (ઈઆસિલક/ IASLIC), ધી સોસાયટી ફોર ઈન્ફોર્મેશન સાયન્સ (SIS)એ બધાએ સરકારને રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની રચના કરવામાં અનેક પરિસંવાદો, સેમિનાર અને કોન્ફરન્સીસ દ્વારા ઠરાવો કરીને ભલામણો કરેલી છે. નીતિવિષયક મુદ્દાઓ અલગથી આઈએલએ અને રાજા રામમોહન રોય લાયબ્રેરી ફાઉન્ડેશન દ્વારા સંયુક્તપણે તૈયાર કરી રજૂ કર્યો છે. આ 1984માં ભારત સરકારને સોંપ્યો હતો. સરકારે પ્રતિષ્ઠારૂપે 1984માં સાંસ્કૃતિક વિભાગ દ્વારા એક સમિતિની રચના કરી, જેના અધ્યક્ષપદે પ્રો.ડી.પી ચટ્ટોપાધ્યાયએ ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિ માટેની રાષ્ટ્રીય નીતિનું ઘડતર કર્યું.

ઘણી સારી રીતે વિચાર્યા પછી મે 1986માં આ સમિતિએ ગ્રંથાલય માહિતી અને માહિતી પદ્ધતિ ઉપરનો નીતિવિષયક મુસદ્દો સુપ્રત કર્યો. આ દસ્તાવેજમાં દસ પ્રકરણો છે. જેવા કે પ્રાસ્તાવિક ભાગ, ઉદ્દેશો, સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ અને વાકમયસૂચિગત સેવાઓ, માનવવિકાસ અને મોભો, ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓનું આધુનિકીકરણ, કેન્દ્રવર્તી વ્યવસાયિક પ્રશ્નો અને અમલ કરતી એજન્સીઓ અને વિત્તીય આધાર. દરેક પ્રકરણમાં અસ્તિત્વમાં હોય તેવી ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓના સંદર્ભમાં ઊંચીકક્ષાએ મૂકવામાં અને સંયોજન કરવા અંગે વિશિષ્ટ ભલામણો અને નવા કાર્યક્રમો હાથ ધરવાને, આપણી માહિતીની આવશ્યકતાઓ અને માહિતી પ્રોઘોગિકીનો ઉપયોગ કરીને પ્રોત્સાહિત કરે છે. છેલ્લાં દસ વર્ષમાં મહત્વની અને સૂચક એવી ઘટનાઓના અમલીકરણને લઈને બનાવી છે. આમ છતાં આ બધું વિશિષ્ટ રીતે આપણી માહિતીની નીતિ સંબંધી, આપણાં પ્રયાસોને આપણો વ્યવસાયિક રસ, તેઓની વ્યવસાયિક સેવાઓ અને પદ્ધતિઓ સંબંધિત નથી. પ્રથમ માહિતી સ્વતંત્રતાનો કાયદો 2002 અને બીજી ઘટના 1998માં ઉચ્ચ કક્ષાની માહિતી પ્રોઘોગિકી કાર્ય યોજના ટાસ્કફોર્સ ઊભો કર્યો છે. હવે પછીના બે વિભાગો માહિતી સ્વતંત્રતાના કાયદો અને ટાસ્કફોર્સ એકસનપ્લાનની ભલામણો આપેલી છે.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :

10. ગ્રંથાલય અને માહિતી સમુદાય દ્વારા રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિના પ્રારંભ કરવા અંગે સરકારનું ધ્યાન ખેંચવા માટેના પગલાંઓની ટૂંકી રૂપરેખા દોરો.

- નોંધ
1. નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો
 2. આ એમકને અંતે આપવામાં આવેલાં ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11.5.2 માહિતીની સ્વતંત્રતાનો કાયદો 2002 (Freedom of Information Act 2002)

માહિતી સ્વતંત્રતા એ મુખ્યત્વે માનવ અધિકારના મૂળભૂત સિદ્ધાંતને માન્યતા આપે છે. માહિતીનો અધિકાર આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન અને અભિવ્યક્તિની જામીનગીરીના ભાગરૂપે નાગરિક અને રાજકીય અધિકાર ઉપરના આંતરરાષ્ટ્રીય મહાસંઘની જામીનગીરી પૂરી પાડે છે. વિશ્વમાંના ઘણા દેશોમાં આ હકોને કાનૂની પ્રસ્તાવ કરેલ છે. જેમાં માહિતી પ્રાપ્ત કરવા સંબંધી તેને દેશના બંધારણોએ માન્યતા આપેલી છે અને આ કાયદાનો સ્વીકાર કર્યો છે. જે આ હકને વ્યવહારુતા બક્ષી છે. તેના પ્રયત્નો માટે નક્કર પ્રક્રિયા પૂરી પાડેલી છે.

ભારતમાં સ્વતંત્ર માહિતી ધારો, 2002ના ડિસેમ્બરમાં પસાર થઈ કાયદાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને ભારતમાં માહિતીની સ્વતંત્રતાનો કાયદો રાજ્યોએ પસાર કર્યો છે.

◆ માહિતી મેળવવાનો હક : (THE RIGHT & ACCESS)

આ કાયદો ભારતના દરેક નાગરિકોને માહિતીની સ્વતંત્રતા પૂરી પાડવાનો હક આપે છે. સાર્વજનિક અધિકારીઓ પાસેથી માહિતી મેળવવાના અધિકાર આ કાયદામાં દર્શાવેલા કેટલાક ચોક્કસ વિકલ્પો સિવાયની માહિતી મેળવવાનો હક આપે છે. બંધારણની રીતે આ કાયદાનો વિસ્તાર જમ્મુ અને કાશ્મીર સિવાય સમગ્ર ભારતને લાગુ પડે છે. અમે એ જ્ઞાત છે કે ભારતનું રાજ્ય બંધારણ જમ્મુ અને કાશ્મિરને વિશિષ્ટ દરજ્જો આપેલ છે, ત્યારે જમ્મુ અને કાશ્મિર રાજ્ય માટે ફક્ત અલગ કાયદો સંસદ બનાવી શકે છે.

◆ વ્યાખ્યાઓ (DEFINITIONS)

આ કાયદામાં માહિતીના વ્યાખ્યા “સાર્વજનિક / જાહેર અધિકારી હસ્તકનો વહીવટ, કાર્ય અથવા નિર્ણયો સંબંધી કોઈપણ સ્વરૂપની સામગ્રીનો સમાવેશ થાય છે.” માહિતીના પ્રકારની રીતે આ વ્યાપક વ્યાખ્યા છે. પણ કાયદાનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત એ રીતે છે કે સાર્વજનિક અધિકારીનો જાહેર હોદ્દો ધરાવતા સરકારી અધિકારના સત્તાવાર કાર્ય સંબંધી જ મર્યાદિત રહે છે. આ કાયદામાં કોઈ દસ્તાવેજ, પ્રલેખ, માઈક્રોફિલ્મ, માઈક્રોફિશ અથવા અન્ય સામગ્રી રૂપે વ્યાખ્યાંકિત કરે છે, પછી ગમે તે યુક્તિ વડે પુનઃ સર્જિત કરેલી હોય.

આ કાયદામાં ‘જાહેર અધિકારી’ એટલે બંધારણ અથવા કોઈપણ કાયદા હેઠળ તેમજ રચેલ એકમની’ માલિકી હોય, નિયંત્રણ અથવા સરકારી ભંડોળ સીધું કે આડકતરી રીતે નાણાંભંડોળ પૂરતું મળતું હોવું જોઈએ.

◆ પ્રક્રિયા (PROCESS)

દેશમાંનો કોઈપણ નાગરિક માહિતી માટે લેખિત સ્વરૂપે વિનંતી કરે જ્યાં વ્યક્તિગત મુશ્કેલી આવતી હોય, જાહેર માહિતી અધિકારી તેઓને વ્યાજબી રીતે માહિતી પૂરી પાડવી જોઈએ. કોઈપણ ઘટના અંગેની માહિતી માંગી શકાય એટલી ઝડપથી, 30 દિવસની અંદર પૂરી પાડવી જોઈએ. આવી માંગો માટે માહિતી માટેની ફીની તેણે ચૂકવણી કર્યા પછી કાયદા હેઠળ પૂરી પાડવાની હોય છે. જ્યાં માહિતી અંગેની માંગણી નકારવામાં આવે, માંગણી કરનાર એને અંગે અસ્વીકારના કારણોથી માહિતગાર કરવાને હકદાર બને છે. સંબંધિત માહિતી યોગ્ય સમયગાળામાં ન મળે તો એ અંગે અદાલતને અરજી કરી શકે છે.

◆ પ્રકાશિત કરવાની ફરજ (DUTY TO PUBLISH)

કાયદામાં આવશ્યકતા છે કે જાહેર એકમોએ સરકારી નમૂનાઓ મુજબની નીચે પ્રમાણેની માહિતી પ્રકાશિત કરવી જરૂરી છે :

- ખાસ કિસ્સાના મંડળો, કાર્યો અને ફરજો ;
- અધિકારીએ નોકરીમાંની સત્તા અને ફરજના ભાગરૂપે નિર્ણય કરવાની પ્રક્રિયાઓ ;
- જાહેર અધિકારી દ્વારા બજાવવામાં આવેલ કાર્યના ધોરણો સ્થાપિત કરવા ;
- નિયમો, ધોરણો, સૂચનાઓ, મેન્યુઅલ અને અન્ય કક્ષાએ દસ્તાવેજો હેઠળના નિયંત્રણોએ કર્મચારી દ્વારા બજાવેલા કાર્યો ;
- માહિતી મેળવવા માટે નાગરિકોને સુવિધાઓ પ્રાપ્ત થવી જોઈએ ;
- જાહેર માહિતી અધિકારીનું નામ, હોદ્દો અને અન્ય વિગતો.

◆ **અપવાદો (EXCEPTIONS)**

આ કાયદામાં આ વિભાગના વિકલ્પો આપ્યા છે, જે મોટેભાગે આ કાયદાના વિષયને નુકશાન કરે તેવા છે. અપવાદો અંગેની માહિતી આ પ્રમાણે :

- જો પ્રગટ કરવામાં આવે તો પૂર્વગ્રહને લઈને દેશની સ્વતંત્રતા અને એકતાની બાબતો જેવી કે સુરક્ષા, વ્યૂહનીતિ, વૈજ્ઞાનિક અથવા આર્થિક આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોને નુકશાન કરે.
- જો પ્રગટ કરવામાં આવે તો નાગરિકોની સલામતી અને આદેશો, ગુનાઓ અંગેની તપાસ અથવા સુનવણીઓને અસર કરે ;
- કેન્દ્ર-રાજ્યોના સંબંધોને લગતી માહિતી પ્રગટ કરવામાં આવે તો તેને અસર કરે ;
- કેબિનેટના પત્રો અને મંત્રીમંડળની ચર્ચા સંબંધી ;
- વાસ્તવિક નીતિ નિર્ણયને લગતી નિર્ણય કરવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન આપવામાં આવેલી સલાહ અંગેની કાર્યસૂચિ અથવા દસ્તાવેજો ;
- કાયદા દ્વારા સુરક્ષિત વેપાર અથવા વાણિજ્ય વિગતો ધરાવતી માહિતી પૂર્વગ્રહને લઈને જાહેર અધિકારીના કાયદેસરના હિતને પ્રભાવિત કરે કે જેમાંથી ખોટી રીતનો લાભ મેળવવા અથવા કોઈ વ્યક્તિને નુકશાન કરે ;
- સંસદના વિશેષાધિકારોનો ભંગ કરનારી અથવા અદાલતના આદેશનો ઉલ્લંઘન કરનારી શક્યતાના પરિણામો.

જાહેર માહિતી અધિકારીના નિર્ણયની સામે 30 દિવસમાં મોજણી કરનાર ‘નિયુક્ત કરેલ અધિકારી’ સમક્ષ અપીલ કરી શકે છે.

◆ **પ્રોત્સાહનના પગલાઓ (PROMOTIONAL MEASURES)**

સાર્વજનિક અધિકારીઓએ જાહેર માહિતી અધિકારીઓની નિમણૂક કરવી, જે માંગણીને માટે જવાબદાર રહે, તે સાથે એક “જવાબદાર સહાયક” માંગણી કરનારને આપવો. જે વ્યક્તિઓ, જે સારી ભાવના સાથે કાયદાની મંજૂરીને માન આપે. બીજા શબ્દોમાં કે જેઓ માહિતી સંબંધી ખોટું કરનારાઓની સામે આંદોલન કરનારાઓને સંરક્ષણ મળવું જોઈએ.

◆ **ઈ-ગવર્નન્સ અને માહિતી સ્વતંત્રતા :**

ઈ-ગવર્નન્સ (ઈ.જી)એ યોગ્ય સમયે યોગ્ય (સાચી) માહિતી સાચી વ્યક્તિને પૂરી પાડવી જોઈએ. “ઈ-જીએ માહિતી પ્રત્યાયન ટેકનોલોજી (ICT) આઈસીટી એ માટે સરળતાથી સહાય કરે, જવાબદારી, ઝડપી, પ્રતિભાવ અને પારદર્શક સરકાર ઈ-જીએ માત્ર સરકારથી અસ્તિત્વ ધરાવતી માહિતી નથી. હકીકતે અસ્તિત્વ ધરાવતી સરકારને પરિવર્તન કરનારી બને છે. આઈસીટીએ સારા સરકારી કામકાજના માર્ગને શક્તિમાન બનાવે છે. તે લોકોને પ્રક્રિયાઓ પૂર્ણ કરે છે. માહિતી અને ટેકનોલોજી સારા સંચાલનના લક્ષ્યો - હકારાત્મક માહિતીના પ્રયાસોનું

પ્રતિનિધિત્વ કરે, એમાં સક્રિય નાગરિકો સંકળાયેલા હોય છે.”(વિજય રાઘવન અને નય્યર, 2003)

માહિતી પ્રાયોગિકીની કાર્ય યોજના જ્યારે પૂર્ણ રીતે અમલમાં મૂકાય ત્યારે ઈ-ગવર્નન્સનું લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવાને વધુમાં વધુ સિદ્ધિ મળે છે, સરકારે ઈ-ગવર્નન્સની પ્રક્રિયાનો આરંભ કરવા માટેના યોગ્ય પગલાંઓ હાથ ધરવાનો પ્રારંભ કરેલ છે. કેટલીક રાજ્ય સરકારો એ ઈ-ગવર્નન્સનાં કાર્યનો આરંભ કરી દીધો છે. આપણે આશા રાખીએ કે નજીકના ભવિષ્યમાં ઈ-ગવર્નન્સના પરિણામમાં સંપૂર્ણ રીતે અસરકારક નીવડે, કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો વિવિધ કાર્યક્ષેત્રે અસંખ્ય વિવિધતા અને જુદાં જુદાં સ્વરૂપે માહિતીના વિશાળતમ ઉત્પાદકો વિવિધતાભર્યા વિષયોમાં અને વિવિધ સ્વરૂપે પ્રગટ કરે. સરકારો કલ્યાણ રાજ્ય તરીકે પ્રતિબદ્ધ હોઈને, સાર્વજનિક હિતના ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરે છે. માહિતીનું સર્જન અને પ્રસારણ અને પ્રકાશન ગમે તે સ્વરૂપે પ્રકાશિત કરે છે. હવે તો એ સાથે માહિતીની સ્વતંત્રતાનો કાયદો અસ્તિત્વમાં છે, માહિતી સંસ્થાઓ કાયદાની વિવિધ કલમો અને સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

11.5.3 માહિતી પ્રૌદ્યોગિકીની કાર્ય યોજના (Information Technology Action Plan)

ભારત સરકારે ચોતરફ રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે નેશનલ ટાસ્કફોર્સ માહિતી પ્રોદ્યોગિકી અને સોફ્ટવેર વિકાસ ઉપર મે 1984માં આઈસીટીની કાર્યશક્તિને માન્યતા આપી છે. આ ટાસ્કફોર્સનો અહેવાલ માહિતી પ્રોદ્યોગિકી કાર્ય યોજના 108 જેટલી ભલામણો ધરાવે છે. જે ભારતમાં આઈસીટીને પ્રતિષ્ઠિત કરવાને ખાસ ક્ષેત્રો અને વ્યાપક સ્તરના પ્રોત્સાહિત કરનારા પગલાંઓ લીધેલા છે. ટાસ્કફોર્સના અહેવાલમાંની કેટલીક ભલામણોના મુદ્દાઓનો સારાંશ ટૂંકમાં નીચે દર્શાવ્યો છે.

આ ભલામણો વિશાળ ફલકના મુદ્દાઓ જેવાકે દૂર પ્રત્યાયનો, નાણાં, બેંકીંગ, આવક, વાણિજ્ય, ઈલેક્ટ્રોનિક્સ, માનવ સંસાધન વિકાસ, સુરક્ષા અને ગ્રામીણ વિકાસનો સમાવેશ કરેલ છે. માહિતીના પાયાગત સુવિધાના ક્ષેત્રમાં રાષ્ટ્રની જરૂરિયાત વિષે પુખ્ત વિચારણા કરીને - જેમ કે, ઈન્ટરનેટ એક્સેસ, સોફ્ટવેર વિકાસ અને આયાત, હાર્ડવેર ઉત્પાદનો, ઈલેક્ટ્રોનિક, વેપાર, આઈસીટીમાં આર એન્ડ ડી, માનવ તાલીમ અને શિક્ષણનો સમાવેશ કરેલ છે.

સોફ્ટવેર નિકાસ પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. ભારતની આ ક્ષેત્રમાં વધુ સારી પ્રગતિને માન્યતા મળેલ છે. આ ભલામણોનો ઉદ્દેશ ભારતીય નિકાસકારો વૈશ્વિક સોફ્ટવેરના બજારમાં ટૂંકાગાળામાં ફાળો આપેલ છે.

માહિતી પ્રૌદ્યોગિકીની માન્યતા એ જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ પડતી હોઈને, જ્ઞાનના અન્ય કાર્યક્ષેત્રોમાં જોખમી ટીકા કરનારું શક્તિશાળી એવું સાધન બનાવવાને, પ્રક્રિયાકીય અને ઉત્પાદકીય માટેનું સમર્થ ઓજાર બની રહે છે. “ઓપરેશન નોલેજ”નામે યોજના સરકારે મૂકશે, આની રાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રચારને લઈને કમ્પ્યૂટર વિશ્વકક્ષાએ અને શિક્ષણમાં કમ્પ્યૂટરો અને આઈસીટીનો ઉપયોગ બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાશે.

“ઓપરેશન નોલેજ” ને વ્યાપક સ્તરે નીતિરૂપે વિકસાવવી જોઈએ. ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ ઈન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી (IIIT) (આઈઆઈઆઈટી) નામે સંસ્થા ઊભી કરીને એને ડિઝ યુનિવર્સિટીનો મોલો મળવો જોઈએ.

આ ભલામણોની ધ્યાનપાત્ર લાક્ષણિકતાએ છે કે ટાસ્કફોર્સના સબળ પ્રયત્નોને લીધે માહિતી પ્રોદ્યોગિકી પ્રજાલક્ષી અને વિકાસલક્ષી બની છે. આ ભલામણોના પ્રવાહના પરિપ્રેક્ષ્યમાંથી ભારત આઈટીના ક્ષેત્રે શક્તિશાળી તબક્કે પહોંચેલ છે. એટલું જ નહી જો માહિતી ટેકનોલોજી ગ્રામીણ ક્ષેત્રમાં અને નાના શહેરોમાં જે ભારતીય ભાષાઓમાં એનો ઉપયોગ થવા અંગે મુખ્ય પ્રોત્સાહન આપી શકે.

માહિતી પ્રોદ્યોગિકી કાર્યયોજનાની ભલામણોને એક સાથે ભેગી કરીએ તો હરિફાઈ, સાહસિકતા અને નવીનીકરણ દ્વારા આર્થિક સુધારાની પ્રક્રિયાને વ્યાપક અને ગહન બનાવે એવા ત્રણ સિદ્ધાંતો જે ભારતને માટે વૈશ્વિક સમાજમાં જ્ઞાન - આધારિત વિકાસને દેખાડે છે.

રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ ઘટનાત્મકરૂપે સાકાર કરવા સાથે ટાસ્કફોર્સની બધી ભલામણોનો હિસ્સો રહેલો છે.

આ એકમમાં અપેક્ષિત એવી બધી જ બાબતોના મુદ્દાઓ અને પાસાંઓની ચર્ચા થયેલી હોઈને ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ, સેવાઓએ “ઓપરેશન નોલેજ”માં ધ્યાન આપવું જોઈએ.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :

11. 2002ના માહિતી સ્વતંત્રતાના કાયદાના મુખ્ય લક્ષણો કયા છે ?
 12. માહિતી પ્રોદ્યોગિકી કાર્ય યોજનાના મુખ્ય મુદ્દાઓનો ટૂંકમાં નિર્દેશ કરો.
- નોંધ
1. નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારા ઉત્તરો લખો.
 2. આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11.6 માહિતી નીતિ : આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રયત્નો (INFORMATION POLICY : EFFORTS AT INTERNATIONAL LEVEL)

યુનેસ્કો (આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ) ઈફલા (IFLA) (ઈન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ઓફ લાઈબ્રેરી એસોસિયેશન એન્ડ ઈન્સ્ટિટ્યુટ) એફઆઈડી (ઈન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ઓફ ઈન્ફોર્મેશન એન્ડ ડોક્યુમેન્ટેશન) આ ત્રણેયમાં બે બીન સરકારી સંસ્થાઓ છે. ત્રણેય આંતરરાષ્ટ્રીય ઘટકોએ અડધી સદી કરતાં વધુ સમયથી ગ્રંથાલય અને માહિતી પ્રવૃત્તિઓ માટે કાર્ય કરી રહેલ છે. જ્યારે યુનેસ્કો સભ્ય દેશોના ગ્રંથાલય અને માહિતી માળખું વિકસાવવામાં સીધું જ માર્ગદર્શન સહાય અને તજજ્ઞો પૂરા પાડે છે. ઈફલા અને ફિડ (IFLA & FID) એ ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓના ઘણાં સ્વીકૃત ધોરણો પૂરા પાડ્યા છે. ઈફલા (IFLA) એ વૈશ્વિક પ્રકાશનોની પ્રાપ્તિ (યુએપી) માટે પ્રયત્નો કર્યા, તેમાં યુનેસ્કોએ ટેકો આપ્યો હતો. એ વિશાળ હેતુથી ઉપભોક્તાઓને પ્રકાશિત સામગ્રીઓ કોઈપણ સ્વરૂપે તેઓની આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક અને વૈયક્તિક જરૂરી પ્રવૃત્તિઓ માટે તેમને સુલભ થવી જોઈએ. યુપીએ એ ઈફલા (IFLA), યુબીસી (UBC) સાથે નજીકનો સંબંધ ધરાવે છે. જેમ કે મેટાડેટા અને આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણોના પ્રશ્નોનો સમાવેશ થયેલ છે. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની રચના કરતાં પહેલાં સભ્ય દેશો માટે આ પ્રયત્નો શરૂ કર્યા હતા.

આઈસીટી અને માહિતી સમાજના વિકાસ માટેની મહત્વાકાંક્ષી રચના સાથે બે મહત્વપૂર્ણ અને દૂરસુધી પહોંચનાર વિકાસોને પૂરેપૂરાં સંપૂર્ણ વિસ્તારને પ્રભાવિત કરે છે. રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય બેઉ સ્તરે માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓના માળખા અને કાર્યોનું પુનઃ આકલન કરવું એવી જરૂરિયાત ઊભી કરેલી છે. આઈસીટી (ICT) એ માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓમાં પરિવર્તન વિષેનો દરિયો ખૂંદો છે. ઈન્ટરનેટની સુવિધાઓને લઈને લગભગ તૂર્ત જ ઘણી બધી માહિતીની વૈશ્વિક સ્તરની શોધ એ માર્ગ સુધી પહોંચવા અને પ્રાપ્તિ વ્યાપને વૈશ્વિક સ્તરે વિસ્તાર્યો છે. માહિતી સમાજની વિભાવનાને વધારે પડતું મહત્વ આપ્યું અને એ દેશોની પ્રગતિ માટેની વિશેષ સામગ્રી તરીકે માહિતી અને જ્ઞાનને મહત્વનું (પ્રેરક) બળ પૂરું પાડ્યું છે. આ સંદર્ભે બધા દેશોને પોતાની રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની રચના કરવાને યોગ્ય માર્ગદર્શન મળવું જરૂરી છે.

ઝડપી વિકાસને ગણતરીમાં લઈએ તો, 1990માં યુનેસ્કો માટે એફઆઈડીએ 'હેન્ડબુક ઓન ધી ઈન્ફોર્મેશન ઓન ધી એપ્રુવલ, ઈમ્પ્રોવમેન્ટેશન એન્ડ ઓપરેશન ઓફ નેશનલ ઈન્ફોર્મેશન પોલીસી' નામે દસ્તાવેજ તૈયાર કર્યો હતો. આ પ્રલેખને 2000માં વિક્ટર મોન્ટવિલોફ દ્વારા સંપૂર્ણપણે સંશોધિત કર્યો છે. આનો ઉદ્દેશ માહિતીનો ઉપયોગ કરવા માટે હતો. જેથી સભ્ય દેશોના નીતિ સ્તરના અધિકારીઓ માટે વ્યવહારું ઓજારરૂપે સારી રીતે સમજવાને મદદ મળી રહે અને બાથ ભીડીને ઝડપથી ગતિમાન કરીને મોટા જોખમો અને તકો દ્વારા રજૂઆત થાય અને (1) ઈન્ફોર્મેશન સુપર હાઈવે (માહિતીનો ધોરી રાજમાર્ગ), (2) સાઈબર સ્પેસ, (3) માહિતી સમાજ આની સાથે બહુ નજીકના સંબંધોથી સંકળાયેલું છે. આ ત્રણ ઘટકો કે જે માહિતી અને જ્ઞાનના દરેક પાસાઓના પરિવર્તન વિષે નીચે ટૂંકમાં સમજાવ્યું છે.

ઈન્ટરનેશનલ સુપર હાઈવેનું ભૌતિક અને ટેકનિકલ નેટવર્ક (ઈન્ટરનેટ)ની માહિતી વ્યક્તિગત કમ્પ્યુટર સામે લાખ્ખો અને લાખો જોડાયેલા છે. વિષયવસ્તુને વર્ણવતી માહિતીને કમ્પ્યુટરોના સ્મરણ પટમાં બેસાડીને અને વર્લ્ડ વાઈડ વેબ સાઈટ્સ દ્વારા પહોંચાડવાનો હક્ક મળે છે.

સાઈબર સ્પેસ એ વિભાવનાત્મક અને આભાસી ક્ષેત્ર છે, જ્યાં ફાઈલો, ડેટા, આકૃતિઓ, પાઠ, વિડિયો, ક્લીપ્સ, સંગીત વગેરે ફરીથી ઉડાડી અને આગળ મૂકવું. કમ્પ્યુટરથી કમ્પ્યુટર, ઉપભોક્તાથી ઉપભોક્તાઓ વિષે એવું ધારી લીધેલ છે કે સંપૂર્ણ વિશ્વનો પ્રકાશ પ્રયાસ અને અન્ય વિજ્ઞાણવીય ચુંબકીય તરંગો દ્વારા ભરી દીધું છે. આ પાયાનું માળખું જે સાયબર સ્પેસને ટેકો આપે છે, જે લાખો સર્વરો, રાઉટરો, સેટેલાઈટ, કોમ્યુનિકેશનો, અર્થસ્ટેશનો, ટેલીફોન લાઈન અને કેબલો અને માહિતીના ધોરી રાજમાર્ગને ટેકો આપે છે.

માહિતી સમાજ એ એવી વિભાવના છે કે જ્યાં માહિતી પ્રાથમિક બળ છે જે માનવ સમુદાયના લાભો માટે સામગ્રીઓને વિકસાવવાના બળો (શક્તિઓ) છે.

આ વિગતો અને અવ્યવહારું હાથપોથી (હેન્ડબુક), સરળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, કાર્યપદ્ધતિ વ્યાપક અને પદ્ધતિસર ક્રમશઃ સરકાર રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની સમસ્યાઓને હલ કરવા માટે કેવી રીતે કામ કરે છે તેનું વર્ણન છે.

આ હાથપોથીના મુખ્ય બે પેટાવિભાગો છે. ભાગ - એ (A) પ્રસ્તાવના, ચાવીરૂપ પદોની વ્યાખ્યાઓ જેવી કે સાયબર સ્પેસ, માહિતી માળખું, નીતિ, રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ વગેરેની વ્યાખ્યાઓ આપેલી છે. છતાં તેનો તખ્તો ગોઠવી અને બીજા ભાગમાંથી કાર્યપદ્ધતિની વધુ વિગતે સંદર્ભ આપે છે.

ભાગ-બી (B) કાર્ય પદ્ધતિ બાબતે ધ્યાન આપે છે. જે વિગતોના પગથિયાઓની કાર્યપદ્ધતિની પ્રક્રિયાત્મક માહિતી પૂરી પાડે છે, ચાર મુખ્ય તબક્કાઓ હેઠળ રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ અંગેની પ્રક્રિયાઓ રજૂ કરે છે. તે પ્રથમ પગથિયા સુધી જૂની નીતિઓને ક્રમશઃ રદ કરે છે. આ પદ્ધતિઓ એવું સૂચવે છે કે તેથી સારી નીતિની રચનાઓ ઘડતર કરવામાં આવશે, એની કશી ખાતરી આપતું નથી. હકીકતમાં તે સભ્ય દેશોએ વિકસાવેલી છે. તેઓ પોતાના ખાસ અને અસાધારણ સંજોગોમાં લાભ સાથે કેવી પ્રસિદ્ધિ અમલ કરે અને તેનું મૂલ્યાંકન કરે.

એવું સૂચવાયલું છે કે જે તે દેશના તજજ્ઞોને જવાબદારી સોંપાયેલી હોઈતે નેતૃત્વ આપે (દોરે) અને આધુનિક માહિતીનીતિઓમાં વિકાસનું સંયોજનનું કામ ઉપાડી લે, જેને લઈને પ્રતિભાવ આપનાર દેશ પદ્ધતિસર રીતે તબક્કાવાર, ટૂંકાગાળામાં, મધ્યમ અને લાંબા વખત સાથે ઘણી સમસ્યાઓ સામે એ દેશ શક્તિશાળી બની શકશે.

રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિના અભિગમમાં યથાર્થ દર્શન કરવામાં જુદા જુદા તફાવતોને ધ્યાનમાં લેવાય છે. આજની બધી સરકારો વિકસતા દેશોમાં વિકસેલી છે, તે સારી રીતે રાષ્ટ્રીય માહિતી પદ્ધતિઓનો કેટલાક સ્વરૂપે નીતિની બાબતે અથવા વહીવટી આદેશઆનુસાર ચાલે છે. આ નીતિઓ અને નિર્ણયોની બાબતોમાં વિકાસને આધારે પ્રોત્સાહન આપનારી બાબતો છે. આઈસીટીની પ્રગતિઓના પ્રતિભાવની આવશ્યકતા રહેલી છે. માહિતી નેટવર્કનો વિકાસ કરવાને નવી તકો પૂરી પાડે, અને સામાજિક અને આર્થિક પ્રગતિને સાથ આપે. નિર્ણાયક બાબતો અંગે ધ્યાન આપવું જોઈએ; વિનિમય, વિવિધતાલક્ષી સંશોધનોને માપવાને, આંતરસીમા પ્રવાહના કાયદાકીય પ્રશ્નો, બૌદ્ધિક સંપદા હક્કો, આઈસીટીની ભાગીદારી અને તેને સંબંધિત તજજ્ઞતા, માહિતી બજારો, આ બધા સ્વરૂપોનું સંયોજન અને સહકાર એ બાબતે ધ્યાન આપવું જોઈએ.

ભવિષ્યનું ચિત્ર બહુ સારી રીતે સ્પષ્ટ છે. બધા માનવીઓની ભૌતિક પ્રગતિ માટે માહિતી અને જ્ઞાન યાવીરૂપ સંસાધન હશે. માહિતી સમૃદ્ધ દેશોએ આ અભિગમના સારને સમજવો રહ્યો. નવા પ્રકારના માહિતી ઉદ્યોગો સમૃદ્ધ થયા અને વૈવિધ્ય સ્વરૂપ લીધું. ગમે તેમ પણ માહિતી સમૃદ્ધ અને માહિતી ગરીબ (અછતવાળા) દેશો વચ્ચે ઊંડાણ વધતું રહે છે, સિવાય કે આ અવસર વિશ્વમાં આર્થિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિ પર પ્રભુત્વ ધરાવતા દેશો છે કે જે માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાના ક્ષેત્રે પ્રગતિ સાધી છે, તેઓ આ અંતર ઘટાડવાનું કામ કરવું પડે. શક્તિનું આ કેન્દ્ર સંપૂર્ણપણે આ તાકાતબળ ઉપર આધારિત રહેલું છે, ત્યાં એ ખસે છે, નવા જ્ઞાન અને માહિતીના સર્જનની કાર્ય શક્તિને વિકાસની પ્રક્રિયાઓના બધા પ્રકારને માટે અમલ કરે, આપણા દેશમાં જ્ઞાન પ્રક્રિયાએ ગરીબ લોકોની સ્થિતિ સુધારવા અને તેઓના જીવનમાં પાયાની આવશ્યકતા મેળવે એવી આશા રાખી શકીશું.

◆ તમારી પ્રગતિ ચકાસો (Self Check Exercise) :

13. માહિતી સ્વતંત્રતા માટેનો કાયદો અને માહિતી પ્રોધોગિકી કાર્ય યોજના દેશ માટે રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય અને માહિતી પાસે તમે કેવી અપેક્ષા રાખો છો ?
 14. માહિતી અને જ્ઞાન સુધી પહોંચવાને અને ઉપયોગ કરવાની વ્યવસ્થા માટેના ભવિષ્યના ચિત્ર વિષે ટૂંકમાં વિવેચન કરો.
- નોંધ 1. નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.
2. આ એકમને અંતે આપેલ જવાબ સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11.7 સારાંશ (SUMMARY)

આ એકમમાં રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિના વિષે વિશેષતઃ ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યાવસાયિકોના દષ્ટિબિંદુથી બધી પ્રસ્તુત બાબતોની ચર્ચા કરેલી છે. પણ રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિના પ્રશ્નોની ચર્ચા ગ્રંથાલય અને માહિતી સમુદાય બધી મર્યાદામાં રાખવી આવશ્યક નથી. માહિતી અંગે ઘણા પાસાઓ છે કે જે અન્ય જૂથો એક યા બીજી રીતે માહિતી સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંબંધ ધરાવતા હોય છે. તેમ છતાં આ એકમ ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યાવસાયિકો સંબંધિત મર્યાદિત રાખેલ છે. આ કારણે, રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની વ્યાખ્યા સંદર્ભ-સર્જન કરવા, સંગ્રહ, પુનઃપ્રાપ્તિ, પ્રસારણ અને સેવાની આવશ્યકતા હોઈને સંસ્થાકીય માળખું, માહિતી અને જ્ઞાનની નોંધ લેવાય છે.

આ જરૂરિયાત માટે રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ આ સંદર્ભ સાથે ચકાસે છે : (A) આર્થિક અને રાજકીય શક્તિના સ્રોતરૂપે માહિતી અને જ્ઞાન, (B) વિવિધતા લક્ષી જૂથોની માહિતી જરૂરિયાતોની વિવિધતા (C) માહિતી સંસ્થાઓની સંચાલકીય રીતો.

જ્યારે રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની રચના કરીએ ત્યારે ઘણાં પ્રશ્નો વિષે આપણે ધ્યાન આપવું પડે. આમાં માહિતી સંસાધન, સંચાલન અને માળખું, ઉપભોક્તાની કક્ષાઓ, માનકીકરણ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે વિનિમય, માહિતીની આંતરસીમાઓનો પ્રવાહ, બૌદ્ધિક સંપત્તિ હક્કો, સહકાર અને સંયોજન વગેરે.

સંસ્થાઓ અને વ્યાવસાયિક મંડળોએ આદરેલા પ્રયત્નોનો ટૂંકો ઈતિહાસ આપેલ છે. માહિતી સ્વતંત્રતાનો કાયદો 2002 અને માહિતી પ્રોધોગિકી કાર્ય યોજનાનો વિશેષ કાર્યદળ (ટાસ્કફોર્સ) એ બે વિશિષ્ટ ઘટનાઓ, જેમાં અમલીકરણ પછીના દાયકામાં જોવા મળશે એ અંગે ટૂંકમાં વર્ણવેલું છે.

જ્યારે યુનેસ્કો અને ઈફલા જેવી આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓનું પ્રદાન સભ્ય દેશોની રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિની રચનામાં એફઆઈડી દ્વારા યુનેસ્કો માટે તૈયાર કરેલી હાથપોથી (હેન્ડબુક) એના મહત્વનો સંદર્ભ આપ્યો છે. આ પ્રલેખ જેઓ રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિનું ઘડતર દેશ માટે ઘડતર કરવા ઈચ્છે અને તેને અમલ માટેની કાર્યપદ્ધતિ વર્ણવેલી છે.

ભવિષ્યનું ચિત્ર સ્પષ્ટ સૂચિત કરે છે કે માહિતી અને જ્ઞાન એ ભાવિ ભૌતિક વિકાસ માટે અગત્યનું અને કડીરૂપ સંસાધનનું મહત્વ છે. દેશો એના ઉપર આધાર રાખીને આર્થિક અને સામાજિક શક્તિ જાળવી શકે છે.

11.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (ANSWERS TO CHECK EXERCISES)

1. માહિતી તેના વિશાળ અર્થમાં અન્ય અનેક રસો ધરાવતાને જેમ કે, આઈસીટી, સમૂહ માધ્યમો, વેપાર અને ઉદ્યોગ અને એના જેવા અન્ય આ પ્રકારનાને અતિક્રમે છે. નીતિ નિવેદનો આ ક્ષેત્રમાં વિકસાવેલા છે. ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓની પ્રસ્તુતતાના પ્રશ્નો છે. તેઓને માળખાકીય અને સંબંધિત પાસાઓ છે જે તેને કમજોર બનાવીને અન્ય ક્ષેત્રમાં નીતિનો ભાગ બની શકે છે.
ગ્રંથાલય અને માહિતી વ્યાવસાયિકો, માહિતીનીતિ એ પ્રલેખના વિષયવસ્તુ સંબંધી છે. સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાને ભેગી કરે, સંગ્રહ, પ્રક્રિયા, પ્રસારણ અને વિવિધ ઉપભોક્તાઓને તેઓની માહિતી જરૂરિયાત પ્રમાણે આપે. આ મુદ્દાઓને માહિતી ઉપરના નીતિ નિવેદનમાં કેન્દ્રિત કરવા જોઈએ.
2. કાર્યપદ્ધતિ માટેની ઘડતરની યુક્તિ લડાવવાને તેની સાથે સંકળાયેલ વંશાનુબદ્ધતાના સ્તરોની શ્રેણીઓ સંકળાયેલી છે.
 - રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિમાં (1) ધ્યેય (2) નીતિ (3) વ્યૂહરચના અને (4) કાર્યક્રમ. આ ચાર સ્તરો એકબીજાની સાથે આંતરિક રીતે સુસંગત, નિમ્ન સ્તરથી ઉપરના સ્તરમાંથી મેળવાય છે.
 - લક્ષ્ય સિદ્ધિ કરવા અંગેનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટપણે રજૂ કરો.
 - નીતિ એટલે નિશ્ચિત કરેલ ઉદ્દેશને લગતાં કાર્યો માટેની પ્રતિબદ્ધતાનું નિવેદન છે.
 - વ્યૂહરચનાએ પૂર્વ નિર્ધારિત કાર્યના ભાગ, સામન્ય રીતે અનેક વિકલ્પમાંથી પસંદગી કરવાની હોય છે.
 - કાર્યક્રમએ વ્યૂહરચનાને લાગુ પાડવા માટે હાથ ધરવામાં આવતાં કાર્યો અથવા પ્રવૃત્તિઓ જૂથનો ક્રમ છે.
3. રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ સરકાર દ્વારા લેવાતાં નિર્ણયો અને કાર્યોને માટેના કાયદા અને નિયમો, જે સીધે સીધા માહિતીવહન પ્રવૃત્તિઓના એકાગ્રતાના વિકાસને માટે, દેશની માહિતી જરૂરિયાતોને સંતોષવાના આદેશરૂપે છે.
રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિએ ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓની આવશ્યકતાઓ, જેવી કે માહિતી સંશોધનો, સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા, માહિતી ઉપજો અને સેવાઓ, કર્મચારીઓ, નાણાં વગેરેનો ઉપયોગ. અમલીકરણ માટેના જરૂરી સાધનો અથવા ઓજારો પૂરા પાડતા હોય છે.
4. નવા સ્વરૂપમાં જ્ઞાનનું ઉપાર્જન અને તેઓને ઉપયોગ માટે રચેલી સમાન સંપત્તિ સ્થળ તરીકે આજના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આર્થિક અને રાજકીય શક્તિ માટેની ઉગ્ર હરીફાઈ અને સંગ્રામને નિશ્ચિતપણે ખાસ પદે નક્કી કરી આપે છે.
માહિતી અને જ્ઞાન વહન કરવાના સંકળાયેલ વિવિધ સહભાગીઓ, જૂથો અને વ્યક્તિઓ વચ્ચે પ્રત્યાયન સ્થાન લે છે, બહુવિધ પ્રકારના માહિતી સંશોધનો, માહિતીનો ઉપયોગ, સંસ્થાકીય માળખું વગેરે મુદ્દાઓ પ્રત્યે સુવ્યવસ્થિત બનાવવા અને ભૌદિક ખુલાસાઓની જરૂર, આ બધા ઘટકો રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ સાથે સંકળાયેલ છે.
5. જ્ઞાન અને માહિતીનું સર્જન અને ઉપયોગ માણસો દ્વારા થતો રહે છે. મનુષ્યના ઉપયોગ દ્વારા એને માટે તેઓએ રચેલા હોય છે. એ અર્થમાં જ્ઞાનને વધુ વિકસાવવા માટેનું ઉદ્દીપક બળ તરીકે તેઓ ઉપયોગ કરે છે. પણ ઉપભોક્તા સમુદાય એ વિભિન્ન અને વિવિધતા લક્ષી હોઈને ગ્રંથાલય અને માહિતીસેવાઓ પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન આપવું જરૂરી છે. છતાં ગમે તે નીતિ માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓ પૂરી પાડે છે, તેઓએ ઉપયોગ અને ઉપભોક્તા જરૂરિયાતો માટે પ્રાથમિકતા આપીને વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ.
6. માહિતીના બિન-પ્રલેખીય સ્ત્રોતો જેવા કે તજજ્ઞો, અનુભવી વ્યક્તિઓ, ખેડૂતો, કારીગરો, ગામડાથી વ્યાવસાયિક વેન્ડર્સ સુધીના વહંચણીકારો, કોન્ટ્રાક્ટરો, કન્સલ્ટન્ટો, સલાહકારો,

માર્ગદર્શક વગેરે ક્ષેત્રોનો અનુભવ ધરાવતી વિવિધ વ્યક્તિઓ વેપારી મેળાઓ, પ્રદર્શનો, મિલનસમારંભો દ્વારા વિવિધ માર્ગો દ્વારા માહિતી પ્રાપ્ત થતી હોય છે. અને પ્રત્યાયનની અન્ય પ્રક્રિયાઓ અને મૂલ્યવાન માહિતી સ્ત્રોતો છે. આ પ્રકારના ઘણાં માહિતીસ્ત્રોતો વિશેષજ્ઞો અને માહિતી કેન્દ્રોમાં સંગ્રહ કરી શકશે. અન્ય પાસાઓ એ રાષ્ટ્રીય માહિતી નીતિ ઘડવામાં ધ્યાન આપ્યું હશે. તેમાં માહિતી અને પ્રત્યાયન પ્રૌદ્યોગિકી સંસ્થાઓ, માનવ અને નાણાકીય વ્યવસ્થા અને માળખું, ઉત્પાદનો અને સેવાઓ, માનકીકરણ, પ્રાદેશિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસાધનો સમાયેલા છે.

7. પ્રૌદ્યોગિકીઓના સંગમ જ્ઞાન વિનિમય પદ્ધતિમાં વધુ મૂળભૂત પરિવર્તનો કૃત્રિમ બુદ્ધિમતા, જ્ઞાનવિજ્ઞાન, મગજનું વિજ્ઞાન અને અન્ય નવી વિદ્યા અને ઉપજતી વિદ્યાશાખાઓના સંશોધન એરણ દ્વારા માનવ પ્રત્યાયનમાં પરિવર્તનનો વિપુલ વિસ્તાર છે.
8. ઝડપથી બદલાતા જતાં માહિતી પર્યાવરણની દૃષ્ટિએ માનવશક્તિઓના પ્રકારો, પછીના દાયકા માટે ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષણ અને તાલીમના ક્ષેત્ર અન્ય પાસાઓ જેમાં પાઠ્યક્રમ વિકાસ, શીખવા અને શીખવવાની સામગ્રીઓ, વ્યાવસાયિકો માટે સારી કારકિર્દી, ઈનામો / બહુમાનો આ બધા કાર્ય માટે સંશોધન અને વિકાસ એ મહત્વના પાસાંઓ ઉપર રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની રચના માટે ધ્યાન આપવું જરૂરી છે.
9. રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની કાર્ય પદ્ધતિની અંદર અનેક મુદ્દાઓનો સમાવેશ થતો હોય છે. એમાંના કેટલાક મહત્વનાં મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે છે : વિવિધ સંદર્ભોમાં માહિતીનું મૂલ્યાંકન અને ઉપભોક્તાઓની આવશ્યકતાઓ, બહુવિધ પ્રકારના પ્રલેખો અને તેની પ્રત્યાયન પ્રક્રિયાઓ ઉપર પ્રભાવો, સંસ્થાકીય વ્યવસ્થા અને રાષ્ટ્રીય માળખાગત વ્યવસ્થાઓ, સમગ્ર રીતે બધી જ બાજુએ માનવશક્તિ જરૂરિયાત, આઈસીટીનું અમલીકરણ, એ માત્ર અસ્તિત્વ ધરાવતા કાગળ- મુદ્રિત દસ્તાવેજોને વીજાણ્વીય સ્વરૂપોમાં બદલી નાખવા, પણ મૂળભૂત રીતે સંગ્રહ, પ્રસારણ, પુનઃપ્રાપ્તિ વગેરેની સંપૂર્ણ પરિવર્તનની પ્રક્રિયા અને રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારમાં માહિતીની મુક્ત હેરાફેરી અને વિનિમયને આવશ્યક ગણે છે.
10. નવું જ્ઞાન અને વૈજ્ઞાનિક અને પ્રૌદ્યોગિકી માહિતી સર્જન કરવું એના મહત્વને માન્યતા આપવી જરૂરી છે. 1958ની વૈજ્ઞાનિક નીતિ નિવેદનમાં અસંદિગ્ધપણે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ અભિગમ એ માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત ઘણી બધી વૈજ્ઞાનિક અને ઈજનેરી વિદ્યાશાખાઓમાં આર એન્ડ ડી (સંશોધન અને વિકાસ) સંસ્થાઓ તેમજ સામાજિક વિદ્યા ક્ષેત્રે ઊભી કરવામાં આપેલી છે. આ આર એન્ડ ડી પ્રતિષ્ઠાનો સામે સંકુલરૂપે જોડાયેલ કેટલાક વિશિષ્ટ ગ્રંથાલયો અને માહિતી સંસ્થાઓ પણ ઊભી કરવામાં આવી હતી. જે માહિતીને ટેકો / બળ આપતી સુવિધાઓ પૂરી પાડે છે. વ્યવસાયિક મંડળોએ ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવાઓને માટે સ્થિર વ્યવસ્થા તંત્ર પૂરું પાડવા સરકારનું ધ્યાન દોર્યું. અસંખ્ય સેમિનારો અને પરિસંવાદો દ્વારા રાજા રામ મોહનરાય લાઈબ્રેરી ફાઉન્ડેશન નીતિ વિષયક મુદ્દાઓ સરકારને સુપ્રત કર્યા.
11. માહિતીની સ્વતંત્રતાનો કાયદો 2002ની મુખ્ય ખાસિયતો આ પ્રમાણે છે :
માહિતીની સ્વતંત્રતાને વ્યાખ્યાયિત કરતાં ભારતના દરેક નાગરિકોને સાર્વજનિક સત્તા અધિકારીઓ પાસેથી માહિતી પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર મળેલ છે. આ કાયદામાં નિર્દેશેલી શરતોને આધિન રહે છે.
આ કાયદામાં માહિતીની વ્યાખ્યાએ રીતની રજૂ કરેલી છે કે જાહેર અધિકારીની હસ્તકના વહીવટી કાર્ય અથવા નિર્ણયને સંબંધી કોઈપણ સ્વરૂપની સામગ્રીરૂપે છે.
માહિતી માટેની માંગણીએ લેખિત સ્વરૂપે કરવી અને આ પ્રકારની સેવા માટે ફી વસુલ કરવી.
જાહેર એકમોએ નિશ્ચિત સમયાંતરે તેવા કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓને પ્રકાશિત કરવી.
જાહેર એકમોના હિતમાં નુકશાન કરે તે પ્રકારની ચોક્કસ માહિતી દર્શાવેલી હોય છે.
માહિતી અધિકારીઓને આપેલા પ્રોત્સાહન રૂપ પગલાઓની જોગવાઈ સામેલ કરેલી હોય છે.
વ્યક્તિઓ જો ખોટું કરવાના ઈરાદાથી માહિતી ખુલ્લી કરે એને માટે અટકાવનાર વ્હિસલ બ્લોયરો સુરક્ષા કરે.

12. 108 ભલામણોમાં વિશાળ ફલકના મુદ્દાઓ સંબંધી દૂર પ્રત્યાયનો ચિત્ર, બેન્ક, રેવન્યુ (આવક), વેપાર, ઈલેક્ટ્રોનિક્સ, માનવ સંસાધન વિકાસ, સુરક્ષા એવો સમાવેશ થયેલ છે. સોફ્ટવેર વિકાસ અને વિકાસની ટીકાત્મક ચર્ચાઓ, માહિતીની માળખાકીયક્ષેત્રોની, સોફ્ટવેર વિકાસ અને નિકાસો, હાર્ડવેરના ઉત્પાદનના ઈલેક્ટ્રોનિક, વેપાર, આઈસીટીમાં, આર એન્ડ ડી, માનવશક્તિ તાલીમ અને શિક્ષણ અંગે રાષ્ટ્રીય આવશ્યકતાને વિવેચના કહે છે.
- ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઈન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીને ડિઝિટલ યુનિવર્સિટીનો મોભો આપી ઊભુ કર્યું છે.
- “જ્ઞાન પ્રક્રિયા”ની પ્રોત્સાહક ઝુંબેશનું લક્ષ્યાંક આઈટી અને આઈ - આધારિત શિક્ષણને બધા સ્તરોના શિક્ષણના પિરામિડને ભારતમાં આવશ્યકતાઓની જવાબદારી ઉપાડી લે તેવી રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિની રચના કરવામાં આવશે.
- હરિફાઈને પ્રોત્સાહિત કરવી, સાહસિકતા અને આર્થિક સુધારાઓ નવીનીકરણને વ્યાપક અને ઊંડું બનાવવું જોઈએ.
13. માહિતી કાનૂન સ્વતંત્રતા, તેમજ માહિતી ટેકનોલોજી એક્શન પ્લાન્ટ એ રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિ, ગ્રંથાલય અને માહિતી પદ્ધતિઓ અને સેવા અંગે સીધે સીધું કંઈ જ કહેતા નથી. તેઓ અંગે સૂચિત કર્યું છે કે માહિતીની કોઈપણ પદ્ધતિએ સંસ્થાકીય માળખાઓને ધ્યાનમાં લઈને અને તેઓની પ્રવૃત્તિઓ મુખ્યત્વે કરીને માહિતી મેળવવા અને ઉપયોગ કરવાને પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્યોની તરફ પ્રદાન કરી શકશે. આથી કરીને એ અપેક્ષિત છે કે એ કાયદો તેમજ આઈ ટી કાર્ય યોજના આખરે ગ્રંથાલય અને માહિતી સમુદાયને લાભકર્તા છે. જે આર્થિક અને રાજકીયશક્તિના સ્ત્રોતોની પ્રચંડ રચના કરે છે.
14. ભવિષ્યનું ચિત્ર સ્પષ્ટપણે એ સૂચિત કરે છે કે માહિતી અને જ્ઞાન ઉપરનો ભાર સૂચિત કરે છે. રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે ચાવીરૂપ સંસાધન છે. માહિતીના ક્ષેત્રે મૂડીરોકાણ વિસ્તારીને દેશના આર્થિક અને રાજકીયશક્તિની તાકાત નક્કી કરવામાં આવતી હશે.

11.9 ચાવીરૂપ શબ્દો : (KEY WORDS)

ઉત્પાદન અને સેવાઓ (PRODUCTS AND SERVICES)	:	કોઈપણ ક્ષેત્રોમાંથી માહિતી ભેગી કરીને ગોઠવી આપવામાં આવતી માહિતી સુધી પહોંચવા માટેના ઉત્પાદનો અને સેવાઓ.
પ્રલેખીય સંસાધનો (DOCUMENTARY RESOURCES)	:	કોઈપણ પ્રકારના ભૌતિક સ્વરૂપના માધ્યમને ધ્યાનમાં રાખ્યા વિનાની દસ્તાવેજ માહિતી.
બિન-પ્રલેખીય સંસાધનો (NON-DOCUMENTARY RESOURCES)	:	પરંપરાગત સ્વરૂપોમાં નહિ નોંધાયેલી માહિતી.
માનવ-સંસાધનો (HUMAN RESOURCES)	:	માનવીએ માહિતીનો ચાહક છે. જે જ્ઞાન, કૌશલ્યતા અને તજજ્ઞતા અને અનુભવ વહન કરે છે.
માહિતી ઉપયોગ (INFORMATION USE)	:	નિશ્ચિત હેતુ અથવા લક્ષ્યને પૂર્ણ કરવા માટે જ્ઞાન અને માહિતી ઉપયોગમાં લે છે.
માહિતી ક્રાંતિ (INFORMATION REVOLUTION)	:	સમાજમાં મુખ્ય પરિવર્તનો લાવવા માટેનું મૂળભૂત સાધન એ માહિતી છે.
માહિતી જરૂરિયાતો (INFORMATION NEED)	:	વ્યક્તિઓ અને જૂથોની જરૂરિયાતો માટે તેઓ પોતાનું વિશિષ્ટ કાર્ય માટે સેવા આપે છે.
માહિતી પ્રત્યાયન પ્રોઘોગિકી (INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGY)	:	પ્રૌઘોગિકીઓ માહિતી પ્રક્રિયા સંગ્રહ અને પ્રત્યાયન પુનઃપ્રાપ્તિએ કેન્દ્રપ્રાપ્ત રીતે પહોંચે છે.
માહિતી બદલી (INFORMATION TRANSFER)	:	ઉદ્ભવથી ઉપયોગ સુધીની માહિતીની પ્રક્રિયાનો પ્રવાહ

માહિતી સંપત્તિરૂપે (INFORMATION AS WEALTH)	: જ્ઞાન અને માહિતીએ અન્ય સંસાધનોને સંપત્તિમાં રૂપાંતરિત કરવા માટેની મૂળભૂત સામગ્રી છે.
માહિતી સંસ્થાઓ (INFORMATION INSTITUTIONS)	: માહિતી સંસ્થાઓ કે જે જ્ઞાન અને માહિતીનું સર્જન અને સંગ્રહ કરે જેઓને જરૂર હોય તેઓને સેવા આપે છે.
મેકબ્રિજ અહેવાલ (MACBRIDGE REPORT)	: સમૂહ માધ્યમના સંદર્ભે નવા આંતરરાષ્ટ્રીય દરજ્જા ઉપરનો અહેવાલ છે. ધણા અભિપ્રાયો અને એક વિશ્વ એ નામે પ્રચલિત છે.
રાષ્ટ્રીય માહિતીનીતિ (NATIONAL INFORMATION POLICY)	: ગ્રંથાલય અને માહિતી પ્રવૃત્તિઓને યોગ્ય માળખાકીય વ્યવસ્થાગત ગોઠવણી માટે માર્ગદર્શન આપવું.

માહિતી નીતિઓ : રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય
Information Policies : National and International

11.10 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન (REFERENCES AND FURTHER READING)

- Freedom of Introduction Act 2002 [Act No 5 of 2002]
- Horton, Forest Wordy Jr. (ed) (2002) Defining and Assessing the Impact on Development : Building Research and Action Agendas. FID Occasional Papers
- Gray, J. C. (1977). Information Policy for Economic and Social Development. A Dynamic Approach. Working Document Prepared for UNESCO. Reprinted in the Proceedings of 11th IASLIC Conference.
- A Handbook of the Formulation, Approval, Inplane nation and operation of National Information Policies - Executive Summay.(2000) by F.W. Horton. revised edition by Victor Montviloff. Prepared by the International Federation of Information and Documentation for UNESCO.
- India. (Government of). (1998) National Task Force on Information Technology and Software Development. Information Technology Action Plan.
- Kulkarni V.P. (2004), Cyberspace-Integrity, Security and Law. Manorama Yearbook 2004. Pp. 140-46
- Martin, W3. (1988). The Information Society. London: Aslib.
- Mendel, Toby (2003). Freedom of Information: A Comparative Legal Survey, Paris: UNESCO.
- Muir, Adrienne and Oppenheim, Charles (2002). National Information: Developments Worldwide 4 parts. Journal of Information Science, 28 (3-6).
- Neelameghan, A. (1976). Need for Information Policy. Journal of Library and Information Science. 1,7,8-18.
- Neelameghan, A. (1999). Information Economy and Knowledge Society: An Introduction. Part 3: Economics and Policy Aspects. Information Studies, 5 (4).
- Rajagopalan, T.S. and Rajan, T.N. (1986). National Information Policy for India. A Perspective. In B.M. Gupta, [et al.]. (eds.) Handbook of Libraries, Archives and Information Centres in India. New Delhi: Information Industry Publications.
- Raja Rammohan Roy Library Foundation and Indian Library Association. (1985). Documents of National Policy on Library and Information System. Calcutta: The Foundation.
- UNESCO (1979). Intergovernmental Conference on Scientific and Technological Information for Development. Paris:. UNESCO.
- UNESCO Regional Office for Communication and Information, Bangkok: Thailand National Information Policy-Differing approaches.
- Vijaya Raghavan, G and Nair, V.S.M. (2003). E-Governance: Leveraging IT for Reinventing the Government. Manorama Yearbook 2004.